

Međudnos upravljanja zaradom i specijalizacije eksternog revizora

Kedžo, Marko

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, University Department for Forensic Sciences / Sveučilište u Splitu, Sveučilišni odjel za forenzične znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:227:831821>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-20**

SVEUČILIŠTE
U
SPLITU

SVEUČILIŠNI
ODJEL ZA
FORENZIČNE
ZNANOSTI

Repository / Repozitorij:

[Repository of University Department for Forensic Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
SVEUČILIŠNI ODJEL ZA FORENZIČNE ZNANOSTI
FINANCIJSKO - RAČUNOVODSTVENA FORENZIKA

DIPLOMSKI RAD

**MEĐUODNOS UPRAVLJANJA ZARADOM I
SPECIJALIZACIJE EKSTERNOG REVIZORA**

MARKO KEDŽO

Split, rujan 2022.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
SVEUČILIŠNI ODJEL ZA FORENZIČNE ZNANOSTI
FINANCIJSKO - RAČUNOVODSTVENA FORENZIKA

DIPLOMSKI RAD

MEĐUODNOS UPRAVLJANJA ZARADOM I
SPECIJALIZACIJE EKSTERNOG REVIZORA

Mentor: doc. dr. sc. Toni Šušak

Komentorica: Helena Budiša, dipl. oec.

MARKO KEDŽO, mag. oec.

Matični broj studenta: 580/2020

Split, rujan 2022.

Rad je izrađen na Sveučilišnom odjelu za forenzične znanosti u Splitu pod nadzorom doc. dr. sc. Tonija Šuška u vremenskom razdoblju od listopada 2021. do rujna 2022.

Datum predaje diplomskog rada: 15. rujna 2022.

Datum prihvatanja rada: 16. rujna 2022.

Datum usmenog polaganja: 22. rujna 2022.

Povjerenstvo:

Prof.dr.sc. Ivica Filipović

Izv.prof.dr.sc. Marijana Bartulović

Doc.dr.sc. Toni Šušak

SADRŽAJ

1.	UVOD	1
1.1.	Problem istraživanja	1
1.2.	Predmet istraživanja	2
1.3.	Ciljevi istraživanja	2
1.4.	Metode istraživanja.....	2
1.5.	Doprinos istraživanja	3
1.6.	Sadržaj rada	3
2.	KONCEPT FINANCIJSKOG IZVJEŠTAVANJA DRUŠTAVA.....	4
2.1.	Potražnja za financijskim informacijama	4
2.2.	Uloga računovodstvenih informacija na tržištu	5
2.3.	Temeljne karakteristike financijskih izvještaja	8
3.	INDUSTRIJSKA SPECIJALIZACIJA EKSTERNOG REVIZORA	10
3.1.	Potražnja za revizijom	11
3.2.	Zakonski okvir eksterne revizije u Republici Hrvatskoj	15
3.3.	Tržište revizorskih usluga u Republici Hrvatskoj	16
3.4.	Stjecanje razumijevanja subjekta i njegovog okruženja.....	17
3.5.	Specijalizacija eksternog revizora	20
3.5.1.	Metodologija mjerenja specijalizacije eksternog revizora	22
3.5.2.	Prethodna istraživanja na temu specijalizacije revizora.....	23
4.	MANIPULACIJE U FINANCIJSKIM IZVJEŠTAJIMA.....	25
4.1.	Definiranje koncepta kreativnog računovodstva	25
4.2.	Pojavni oblici manipulacija	26
4.2.1.	Lažiranje financijskih izvještaja.....	27
4.2.2.	Agresivno računovodstvo.....	27
4.2.3.	Izgladivanje zarade.....	27
4.3.	Upravljanje zaradom.....	28

4.3.1.	Metodologija mjerenja upravljanja zaradom.....	32
4.3.2.	Prethodna istraživanja na temu upravljanja zaradom.....	37
5.	OPIS STATISTIČKE METODOLOGIJE	40
5.1.	Opis uzorka.....	40
5.2.	Metodologija istraživanja	42
5.3.	Istraživačke hipoteze	43
6.	REZULTATI ISTRAŽIVANJA	44
6.1.	Deskriptivna statistika	44
6.2.	Regresijska analiza	45
7.	ZAKLJUČAK	48
	POPIS LITERATURE	49
	SAŽETAK.....	55
	ABSTRACT.....	56
	DODACI.....	57
	ŽIVOTOPIS	58

1. UVOD

1.1. Problem istraživanja

Niz računovodstvenih skandala potpomognutih neetičnim revizorskim praksama obilježio je početak 21. stoljeća čije će prve godine biti prožete previranjem na tržištu revizorskih usluga i nužnom reformom revizorske profesije. Reforme su provođene sukladno postulatima korporativnog upravljanja te je glavna premisa bilo unaprjeđivanje nadzornih mehanizama unutar trgovačkih društava. Bilo je nužno izmijeniti percepciju javnosti o narušenoj neovisnosti eksternih revizora. Sve navedeno dovelo je do formiranja Međunarodnog odbora za revizijske standarde i standarde izražavanja uvjerenja (IAASB), neovisnog tijela koje je zaslužno za stvaranje i izdavanje Međunarodnih revizijskih standarda (MRevS).

Osim postavljanja profesionalne etike, revizorski standardi usmjereni su i na poboljšavanje kvalitete procesa revizije. U tom kontekstu često se naglašava kako revizor treba imati **razumijevanje poslovnog subjekta i njegovog okruženja** radi adekvatne procjene rizika revizije i ocjene pretpostavke vremenske neograničenosti poslovanja, što je povezano sa specijalizacijom revizora. Naime, revizori ili revizorski timovi unutar revizorskih društava, mogu se specijalizirati za određeni industrijski sektor, čemu pridonose učestali revizorski angažmani u jednoj ili više industrija, odnosno većem udjelu jedne ili više industrija u svom ukupnom portfelju klijenata. Slijedom toga, revizor ima više iskustva i ekspertize u određenoj industriji te se može smatrati revizorom specijalistom.

U teorijskim razmatranjima prednost industrijske specijalizacije eksternog revizora je neosporna, ali postavlja se pitanje koliko ista doprinosi u poslovnoj praksi kada je riječ o uspješnosti provedene revizije. Detekcija i prevencija manipulacija nisu smatrani temeljnim ciljevima eksterne revizije koja se poglavito bavi izražavanjem razumnog uvjerenja o fer prezentaciji stavaka financijskih izvještaja, no na tržištu kapitala prisutni su značajni problemi u pogledu negativnog utjecaja nerealno prikazanih računovodstvenih stavki na ekonomske odluke investitora. Iz navedenog proizlazi predmet ovog istraživanja koji se odnosi na identificiranje međudnosa industrijske specijalizacije eksternog revizora i razine manipulacija, odnosno upravljanja zaradama u financijskim izvještajima.

1.2. Predmet istraživanja

Predmet istraživanja ovog rada je međuodnos industrijske specijalizacije eksternog revizora i razine manipulacija u financijskim izvještajima, odnosno utvrđivanje imaju li financijski izvještaji dioničkih društava revidiranih od strane industrijskih specijalista nižu razinu upravljanja zaradom od onih koja su revidirana od strane revizora generalista.

Premisa je istraživanja kako iskustvo revizora ili revizorskog tima unutar revizorskog društva u određenom industrijskom sektoru potiče stvaranje specifičnog znanja koje se odnosi na određenu industriju koje zatim pozitivno utječe na efikasnost i kvalitetu provedene revizije. Prethodna istraživanja poput onog kojeg su proveli Lowensohn i ostali (2007) te Carcello i Nagy (2004) dokazuju kako specijalizacija revizora pozitivno utječe na percipiranu kvalitetu revizije, odnosno negativno na učestalost financijskih prijevara. Teoretska su očekivanja da klijenti revizora specijalista imaju nižu razinu upravljanja zaradom u svojim financijskim izvještajima od klijenata revizora generalista, odnosno da postoji negativan utjecaj specijalizacije eksternog revizora na razinu manipulacija u financijskim izvještajima.

1.3. Ciljevi istraživanja

Najvažniji je cilj ovog istraživanja utvrđivanje svrhovitosti specijalizacije eksternog revizora, odnosno dobivanje odgovora na pitanje može li u znanstvenoj misli često poticana industrijska specijalizacija revizora doista rezultirati nižom razinom manipulacija u financijskim izvještajima. Saznanja o toj problematici od iznimnog su značaja za oblikovanje budućih revizijskih standarda i smjer kretanja same profesije. Pored navedenog, istraživanjem se nastojalo analizirati tržište pružanja revizorskih usluga dioničkim društvima u Republici Hrvatskoj, odnosno utvrditi zbirne tržišne udjele revizora te tržišne udjele za svaki industrijski sektor prisutan na Zagrebačkoj burzi. U istraživanju je istraživana i metodologija detekcije prisutnosti upravljanja zaradom u financijskim izvještajima dioničkih društava.

1.4. Metode istraživanja

Kako bi se obradio i sažeto prezentirao teoretski kontekst, odnosno podloga istraživanja te kako bi se provelo samo istraživanje i na koncu izveli zaključci korištene su sljedeće znanstveno-istraživačke metode: metoda analize, metoda sinteze, metoda klasifikacije, metoda eksplanacije, metoda deskripcije, metoda komparacije, metoda indukcije i metoda dedukcije.

1.5. Doprinos istraživanja

Doprinos ovog istraživanja je pružanje pregleda postojeće literature i prezentiranje koncepta industrijske specijalizacije eksternog revizora. Bolje razumijevanje navedenog koncepta može imati utjecaj na obrazovanje revizora, revizorske standarde i, u konačnici, kvalitetu provedenih revizija. Ako se utvrdi da specifične kompetencije i industrijska ekspertiza revizora mogu utjecati na razinu upravljanja zaradom u financijskim izvještajima društva postojat će osnovan razlog za daljnju implementaciju tog koncepta u praksu revizorskih angažmana. Doprinos je također izlaganje metodologije ocjene razine manipulacija u financijskim izvještajima, odnosno razine upravljanja zaradama društva. Riječ je o široko rasprostranjenom konceptu koji je često predmet istraživanja u inozemnoj literaturi, ali nije toliko zastupljen u Republici Hrvatskoj.

1.6. Sadržaj rada

Ovaj diplomski rad uključuje šest poglavlja. Prva četiri poglavlja odnose se na teoretsku podlogu provedenog istraživanja. Zadnja dva poglavlja čine empirijski dio u kojem su detaljno obrazloženi statistička metodologija i rezultati istraživanja.

U uvodnom poglavlju postavljaju se temelji problematike, sadržaja i ciljeva istraživanja. Drugo poglavlje pruža osvrt na koncept financijskog izvještavanja dioničkih društava, njegovu važnost i svrhu na tržištu. Treće poglavlje odnosi se na reviziju financijskih izvještaja s posebnim fokusom na specijalizaciju eksternog revizora. Četvrto poglavlje uvodi problematiku manipulacija u financijskim izvještajima te su razmotreni pojam kreativnog računovodstva i upravljanja zaradom. U petom poglavlju se elaborirana je statistička metodologija korištena u istraživanju. Šesto poglavlje sadrži rezultate provedenog istraživanja te se na koncu izvode zaključci i daju preporuke za buduća istraživanja.

2. KONCEPT FINANCIJSKOG IZVJEŠTAVANJA DRUŠTAVA

Industrijski kapitalizam iznjedrio je koncept moderne **korporacije**, pravno/ekonomskog entiteta revolucionarnih svojstava koji će obilježiti suvremenu ekonomiju. Prvi put u povijesti pojavljuje se pojam ograničene odgovornosti prema kojem vlasnici nemaju osobnu odgovornost za obveze dioničkih društava (Chandler, 1990). Navedeni novitet doveo je do disperzije vlasništva, odnosno pojave dioničkih društava. Fragmentacija vlasništva potaknula je enorman rast dioničkih društava te označila nemogućnost pojedinačnih vlasnika da upravljaju poduzećem što je rezultiralo odvajanjem vlasništva od upravljanja. U tom kontekstu, vlasnici postaju investitori koji upravljanje poduzećem delegiraju eksternom subjektu – menadžmentu.

2.1. Potražnja za financijskim informacijama

Eksternalizacija vlasnika udjela u odnosu na poslovanje značila je da oni prestaju biti aktivan dio društava i preuzimaju pasivnu ulogu nadzora. Budući da nemaju pristup informacijama iz računovodstvenog sustava društava, a navedene su im informacije potrebne kako bi donosili poslovne odluke, stvara se potražnja za financijskim informacijama. Potražnju za informacijama o poslovanju dioničkih društava ne čine samo vlasnici udjela, odnosno dioničari (eng. *shareholders*), već čitav niz dionika prisutnih na tržištu (eng. *stakeholders*).

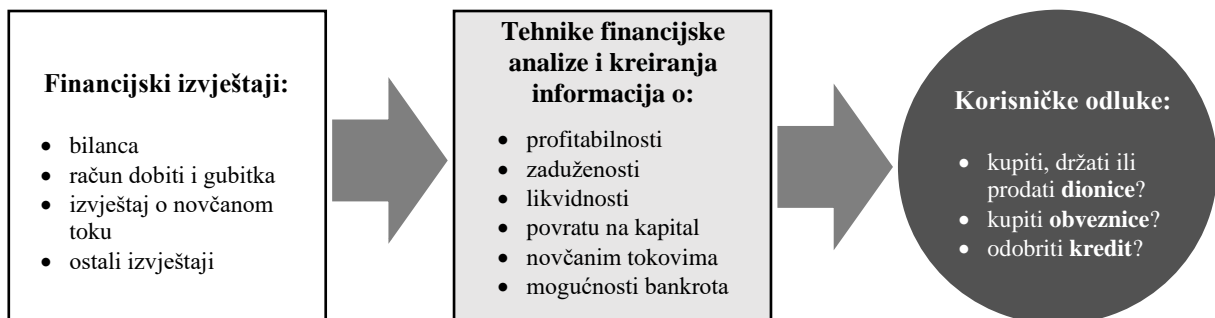
Kako bi se tim golemim sustavom dionika adekvatno upravljalo i kako bi potrebe svih uključenih aktera bile zadovoljene, razvijen je koncept korporativnog upravljanja. **Korporativno upravljanje** čini skup nadzornih mehanizama za upravljanje odnosima između ključnih dionika (Tipurić i sur., 2008). Sastoji se od internih mehanizama koji se usredotočuju na strukture unutar dioničkih društava, vlasništvo i kontrolu te eksternih mehanizama koji pokrivaju pitanja vezana uz vanjsko tržište te pravni i regulatorni okvir (Chen, 2015).

Korporativno izvještavanje jedan je od internih mehanizama korporativnog upravljanja čija je uloga vezana uz objavljivanje financijskih i nefinancijskih informacija o poduzeću. Financijske informacije dolaze iz računovodstvenog sustava dioničkih društava i odnose se, među ostalim, na financijski položaj i uspješnost izvještajnog subjekta. S druge strane, nefinancijske informacije, često nazivane i narativne informacije, služe za pružanje informacijske podloge, odnosno konteksta za interpretaciju financijskih informacija. Obje vrste informacija imaju bitnu ulogu u komuniciranju sadašnjeg stanja i perspektive razvoja dioničkih društava zainteresiranim subjektima.

2.2. Uloga računovodstvenih informacija na tržištu

Budući da vlasnici nisu direktno involvirani u poslovanje i poslovno odlučivanje u dioničkim društvima, njima se poslovni rezultati i financijski položaj moraju prezentirati u obliku periodičkih financijskih izvještaja. Osim vlasnika, odnosno investitora, iste informacije potražuju i drugi korisnici od kojih su najznačajniji investitori i kreditori. Investitori ulažu u udjele dioničkih društava (dionice) ili pak kupuju dužničke vrijednosne papire dioničkih društava (obveznice), dok kreditori daju zajmove poduzeću. Ovim se poslovnim odlukama aktera tržišta kapitala poduzeću osigurava dodatan novčani tok čija je cijena vezana uz rizik ulaganja, a rizik je vezan uz nesigurnost budućih isplata, odnosno povrata na uloženo.

U tom se kontekstu značaj stavlja na računovodstvene informacije koje djeluju kao čimbenik smanjivanja informacijskog rizika i neizvjesnosti, omogućavajući efikasnu alokaciju kapitala. Povezanost financijskih izvještavanja i poslovnih odluka korisnika financijskih izvještaja ilustrira sljedeći prikaz:

Slika 1. Odnos financijskih izvještaja i ekonomskih odluka korisnika

Izvor: Pervan u Tipurić i sur. (2008).

Navedeni prikaz predočuje značaj financijskih izvještaja u donošenju poslovnih odluka najvažnijih subjekata na tržištu kapitala. No, osim spomenutih investitora i kreditora s direktnim financijskim interesom za poslovanje dioničkih društava, postoji čitav niz tržišnih aktera na čije poslovanje/postojanje poduzeće utječe indirektno.

Najčešća podjela interesno-utjecajnih skupina, odnosno korisnika financijskih izvještaja je prema pripadnosti poduzeću. U tom kontekstu može ih se podijeliti na interne i eksterne. Interni korisnici zaposlenici su dioničkih društava te imaju direktan utjecaj na poslovanje. Njihov utjecaj očituje se u mogućnosti značajnog utjecanja na output (rezultat) dioničkih društava. U suprotnosti s internim, eksterne korisnike financijskih izvještaja uz dionička društva

veže interes bez mogućnosti utjecaja na performanse i output dioničkih društava. Interes eksternih subjekata očituje se u činjenici da oni izravno ili neizravno osiguravaju resurse poduzeću (Žager i ostali, 2020) te im za donošenje odluka treba adekvatna informacijska baza. Interni i eksterni subjekti ne potražuju iste financijske informacije i ne potražuju ih za iste svrhe. Svaka skupina ima specifične potrebe koje zahtijevaju specifične informacije kao podlogu za poslovno odlučivanje.

Internim korisnicima smatraju se oni koji su zaduženi za upravljanje – menadžment i zaposlenici dioničkih društava na svim razinama. Financijski izvještaji menadžmentu su interesantni jer predstavljaju mjerilo uspjeha njegovog angažmana i pregovarački alat za ostvarivanje vlastitih ciljeva, a to su najčešće izdašnije kompenzacije. Osim toga, iz interne perspektive financijski rezultati pružaju informacije o uspješnosti aktivnosti dioničkih društava te se koriste za donošenje ekonomskih odluka vezanih za investicije i poslovanje. Kada je riječ o zaposlenicima, ne samo trenutnim već i potencijalnim, financijski izvještaji mogu pružiti informacije koje se tiču kompenzacija za rad, perspektive zaposlenja i napredovanja unutar strukture dioničkih društava te socijalnih politika dioničkih društava.

Iako su iznimno važni internim korisnicima, financijski izvještaji primarno se sastavljaju zbog eksternih korisnika kojima je potreban uvid u financijski položaj dioničkih društava kako bi donosili poslovne odluke. Kao što je ranije spomenuto, od eksternih korisnika informacija iz financijskih izvještaja najveća važnost pridaje se investitorima i kreditorima. Investitori, odnosno vlasnici udjela (trenutni i potencijalni) koriste informacije o poduzeću radi donošenja političkih odluka (angažman i kompenzacije uprave) i ekonomskih odluka (kupnja ili prodaja udjela). Pri tom, najrelevantnije informacije investitorima su vjerojatnost povrata na ulaganje i dugoročna sposobnost isplate dividendi. Kreditorima su potrebni financijski izvještaji kako bi procijenili rizik i isplativost pozajmljivanja sredstava, a u tom kontekstu su im, u pravilu, najznačajnije likvidnost i solventnost društava.

Posrednici u procesu financijskog izvještavanja zainteresirani za financijske informacije su financijski analitičari i agencije za kreditni rejting. Financijski analitičari usmjereni su prema savjetovanju investitora. S druge strane agencije za kreditni rejting usmjerene su prema kreditorima kojima na tržištu kapitala pružaju ocjene kreditne sposobnosti društava. Eksterni revizori odgovorni su za konstantno praćenje i nadzor društava u istom ili srodnom industrijskom sektoru.

Poslovni partneri dioničkih društava, odnosno kupci i dobavljači, financijske izvještaje društava koriste kako bi utvrdili financijsku sigurnost i isplativost poslovanja s partnerom. Osim

partnera, za financijske performanse društava zainteresirani su i konkurenti koji razumijevanjem poslovnih knjiga konkurenta mogu utvrditi željeni smjer vlastitih akcija na tržištu. Državne agencije i tijela primarno su zainteresirane za financijske izvještaje dioničkih društava radi oporezivanja, legitimnosti izvještaja i statistike gospodarstva. Opća javnost želi biti educirana o socijalnim (zapošljavanje, kvaliteta života, društvena odgovornost) i ekološkim (briga za okoliš) reperkusijama funkcioniranja društava na lokalnoj i državnoj razini.

Iz svega navedenog jasno je kako mnogobrojniji eksterni korisnici nemaju jednaku količinu informacija na raspolaganju kao interni korisnici niti imaju jednak pristup istima. Navedena pojava poznatija je pod nazivom **informacijska asimetrija** koji se odnosi na specifičnosti relacije između sastavljača financijskih izvještaja – menadžmenta i korisnika financijskih izvještaja – investitora.

Informacijski jaz između te dvije skupine tržišnih aktera neizbježno rezultira tenzijama i konfliktom budući da je menadžment angažiran upravo od strane dioničara da zastupa njihove interese vođenjem poslovanja i upravljanjem imovinom dioničkih društava. Ova situacija temelj je konflikta kojeg promatra **agencijska teorija** (eng. *Agency theory*). Prema agencijskoj teoriji, odnos u kojem se pojavljuju dioničari i menadžment naziva se odnos principal – agent. Principal je subjekt koji delegira obavljanje određene zadaće (upravljanje poduzećem), a agent je subjekt kojemu je ta zadaća delegirana. Analogno, principal su dioničari dok je agent menadžment, odnosno uprava.

Agencijska teorija upućuje na to da je odnos principala i agenta inherentno konfliktan, kao i na to da uzrokuje specifične troškove. Troškovi odnosa nastaju radi dvije implikacije agencijske teorije: problema povlaštenih informacija i problema moralnog hazarda.

Povlaštene informacije daju informacijsku nadmoć imatelju. Kao imatelj povlaštenih informacija uvijek se pojavljuje menadžment dioničkih društava budući da shodno svojoj upravljačkoj funkciji redovito stječe direktne informacije o poslovanju. Navedene informacije, kada bi bile dostupne svima, mogu pozitivno ili negativno utjecati na cijenu vrijednosnih papira. S druge strane, dioničari se nalaze u informacijski inferiornijem položaju i posjeduju samo javno dostupne informacije koje prikupljaju putem redovitih financijskih objava ili posredno kroz objave medija, glasine na tržištu, izjave ključnih osoba i slično. Postojanje povlaštenih informacija neizbježno je te stvara neravnotežu između stvarne i tržišne vrijednosti udjela dioničkih društava. **Problem moralnog hazarda** odnosi se na situaciju u kojoj vlasnici dioničkih društava, uslijed nesavršenih ugovora, ne mogu potpuno kontrolirati menadžere u njihovom upravljanju poduzećem (Tipurić i sur., 2008). Nemogućnost potpune kontrole otvara

prilikom menadžerskom oportunističkom i djelovanju u najboljem vlastitom interesu umjesto u interesu principala.

U konačnici, informacijska asimetrija trajna je posljedica agencijskog odnosa koja se nikada neće moći u potpunosti eliminirati. No, iako je potpuna eliminacija nemoguća, mehanizmima korporativnog upravljanja ista se nastoji minimizirati kako bi se smanjilo nepovjerenje na tržištu kapitala i posljedična neefikasnost tržišta.

2.3. Temeljne karakteristike financijskih izvještaja

Financijsko izvještavanje predstavlja koncept prema kojem poslovni entitet preko obveznih i dobrovoljnih izvještaja eksternim zainteresiranim subjektima emitira informacije o vlastitom financijskom položaju, rezultatu poslovanja i novčanim tokovima (Vidučić i ostali, 2015). Navedene informacije, ponajprije one financijske naravi, korisnicima su značajne budući da predstavljaju input za donošenje investicijskih odluka o početku, nastavku ili prestanku ulaganja u dionice ili obveznice te o odobravanju kredita (Pervan u Tipurić i sur., 2008).

Objava informacija putem financijskog izvještavanja dioničkih društava samo je jedan od izvora financijskih informacija dostupnih akterima tržišta kapitala, no on je ipak najznačajniji jer dolazi izravno iz računovodstvenog sustava društva. U tom kontekstu može se govoriti o setu financijskih izvještaja koji komuniciraju određene segmente financija dioničkih društava. Četiri su temeljna financijska izvještaja: izvještaj o financijskom položaju, račun dobiti i gubitka, izvještaj o novčanom toku i bilješke uz financijske izvještaje kojima se pridružuju dva dodatna: izvještaj o ostaloj sveobuhvatnoj dobiti i izvještaj o promjenama kapitala.

Bilanca (formalno nazvana izvještaj o financijskom položaju) primaran je i najvažniji temeljni financijski izvještaj koji daje uvid u stanje imovine (aktiva) i izvora imovine (pasiva) društva na određeni datum, najčešće zadnji dan kvartala, polugodišta ili godine. Bilanca prikazuje vremenski presjek i statične je naravi.

Račun dobiti i gubitka (skraćeno RDG) temeljni je financijski izvještaj koji daje prikaz prihoda i rashoda društva te njegovog financijskog rezultata (dobiti ili gubitka) ostvarenog u obračunskom razdoblju. Za razliku od bilance, račun dobiti i gubitka prikazuje vremenski period i dinamične je naravi.

Izvještaj o novčanim tokovima također je temeljni financijski izvještaj koji daje prikaz novčanih tokova društva, odnosno priljeva i odljeva novca i novčanih ekvivalenata u

određenom vremenskom periodu. Novčani tokovi u izvještaju podijeljeni su na one od poslovnih, investicijskih i financijskih aktivnosti.

Bilješke uz financijske izvještaje narativan su financijski izvještaj koji sadrži dodatne informacije i pojašnjenja koja su potrebna čitatelju da dobije širu sliku poslovanja društva. Neke od bitnih stavki bilješki su analitika bilančnih pozicija, prihoda, rashoda i troškova te informacije o korištenim računovodstvenim politikama (amortizacija, rezerviranja, vrednovanje imovine, kapitalizacija) i metodama sastavljanja financijskih izvještaja.

Izvještaj o ostaloj sveobuhvatnoj dobiti je dopunski izvještaj računu dobiti i gubitka u kojemu se prikazuju promjene u kapitalu (neto imovini) koje su povezane s transakcijama u koje nisu uključeni vlasnici. Tu spadaju tečajne razlike, promjene revalorizacijskih rezervi i slične nevlasničke promjene kapitala.

Izvještaj o promjenama kapitala za razliku od ostale sveobuhvatne dobiti prikazuje promjene u kapitalu u koje su uključeni vlasnici, odnosno promjene uloženog i zarađenog kapitala te izravne promjene u kapitalu. Neke od stavki su povećanje ili smanjenje dobiti/gubitka razdoblja, kapitalnih i revalorizacijskih rezervi, isplate dividendi i slično.

Svaki od financijskih izvještaja, a naročito oni temeljni, nužni su za svrhovito i cjelovito razumijevanje financijskog položaja društva te se preporuča njihovo komplementarno korištenje. Izvještaji su također međusobno uvjetovani pa, sukladno tomu, poduzeće upotrebom imovine i izvora imovine, bilančnih stavaka statične prirode, stvara prihode i rashode, odnosno stavke računa dobiti i gubitka dinamične prirode. Prihodi i rashodi naplatom postaju primici i izdaci, stavke izvještaja o novčanim tokovima. Na koncu, primici i izdaci imaju direktan utjecaj na mijenjanje veličine i strukture bilance i njezinih pozicija.

3. INDUSTRIJSKA SPECIJALIZACIJA EKSTERNOG REVIZORA

Revizija financijskih izvještaja se u Zakonu o reviziji (Narodne novine, 2017, čl. 4) definira kao „*provjera i ocjenjivanje godišnjih financijskih izvještaja te podataka i metoda korištenih prilikom njihova sastavljanja.*“ Provjera i ocjenjivanje izvještaja provodi se prema zakonu, relevantnim propisima, računovodstvenim načelima, standardima i politikama. Konačni rezultat procesa revizije financijskih izvještaja stručno je mišljenje revizora o tome jesu li financijski izvještaji u skladu s utvrđenim kriterijima i pružaju li fer i istinit prikaz financijskog položaja i uspješnosti poslovanja društva.

Ovaj mehanizam korporativnog upravljanja iznimno je bitan zato što je dioničarima i ostalim eksternim interesno-utjecajnim skupinama potrebno uvjerenje kako bi se mogli pouzdati u financijske izvještaje i koristiti ih kao temelj za donošenje poslovnih odluka. Zbog očitog sukoba interesa navedeno uvjerenje ne mogu pružiti zaposlenici društva, odnosno sastavljači izvještaja. Stoga se zahtijeva potvrda neovisnih stručnjaka za područje računovodstva – revizora, koji svojom ekspertizom potvrđuju valjanost prezentiranih financijskih informacija.

Usluge koje pružaju revizori mogu se podijeliti na one s izražavanjem uvjerenja i one koje nisu povezane s izražavanjem uvjerenja. Izražavanje uvjerenja je osnovna djelatnost revizora, a od svih uvjerenja najznačajnije je upravo izražavanje uvjerenja kako su financijski izvještaji revidiranog subjekta pripremljeni u skladu s mjerodavnim okvirom financijskog izvještavanja (Soltani, 2010).

Uvjerenje, odnosno mišljenje koje revizor izražava može poprimiti nekoliko varijacija na spektru od pozitivnog prema negativnom. Standardno je mišljenje ono pozitivno, a daje se kada su financijski izvještaji društva i stanje u njegovim knjigama u svim odrednicama u skladu sa standardima i ostalim relevantnim propisima. Modificirano revizorsko mišljenje izražava se kada postoje nedosljednosti u primjeni računovodstvenih načela i kada postoji sumnja u pretpostavku vremenske neograničenosti poslovanja (eng. *going concern*) subjekta, ali i u slučajevima kada proces revizije nije tekao uobičajenim tempom i intenzitetom. Mišljenja s rezervom navode kako financijski izvještaji fer prikazuju sve stavke osim onih za koje je izražena rezerva (neopravdano odstupanje od računovodstvenih načela i razna neprimjerena objavljivanja). Suzdržanost od mišljenja daje se kada je sam postupak revizije ugrožen ograničenjem djelokruga revizorova djelovanja. Na koncu, negativno je mišljenje potpuna

suprotnost od pozitivnog i daje se kada financijski izvještaji društva ne prezentiraju financijski položaj istinito, fer i sukladno relevantnim računovodstvenim načelima. Razlozi su najčešće značajna neopravdana odstupanja od računovodstvenih načela.

3.1. Potražnja za revizijom

Potražnja za revizijom financijskih izvještaja svoje izvorište ima u ranije obrazloženoj agencijskoj teoriji. Naime, zbog nepovjerenja na relaciji principal – agent, principal ne može biti siguran da će agent redovito i adekvatno djelovati u njegovom interesu. Razlog nepovjerenja može se tražiti u divergirajućim ciljevima navedenih subjekata i svjesnosti principala kako njihovi interesi nisu uvijek savršeno usklađeni, ali i u informacijskoj asimetriji koja ostavlja agenta u informacijski superiornijem položaju u odnosu na principala.

Kako bi minimizirali očigledno visoke rizike djelovanja agenta protivno delegiranim mu obvezama, principalali mogu ograničiti agentova odstupanja od njihovog interesa uvođenjem određenih poticaja i kontrolnih aktivnosti (Jensen i Meckling, 1976). Međutim, sve aktivnosti koje principalali poduzimaju u cilju discipliniranja djelovanja agenta uzrokuju pojavu **agencijskih troškova** ili **troškova agencijskog odnosa**.

Prema Jensenu i Mecklingu (1976) troškovi agencijskog odnosa mogu se podijeliti na:

1. troškove nadzora (eng. *monitoringa*)
2. troškove vezivanja (eng. *bonding*) i
3. rezidualne troškove.

Troškovi nadzora nastaju na inicijativu principala kako bi se kontroliralo ponašanje agenta, odnosno menadžmenta. Uzrokuju ih aktivnosti poput: **revizije**, formalnih sustava kontrole, ograničenja budžeta i uspostave poticajnog sustava kompenzacija i nagrađivanja menadžmenta. Sve navedene aktivnosti imaju za cilj približavanje i ujedinjenje ciljeva i interesa menadžera s interesima eksternih vlasnika kapitala, odnosno dioničarima. Iako ih iniciraju principalali, troškovi nadzora u konačnici se prevladavaju na agenta prilagođavanjem kompenzacijskih planova sukladno rezultatu poslovanja društva (Žager i ostali, 2020).

Budući da oni financiraju troškove nadzora, racionalni menadžeri poduzimaju aktivnosti kako bi principala uvjerali da pokušavaju postići delegirane im zadaće imajući na prvom mjestu njegove ciljeve, a ne svoje (Soltani, 2010). Navedene aktivnosti uzrokuju **troškove vezivanja**.

Ovi su troškovi u praksi jako teški za identificirati i nemogući za kvantificirati (Depken i ostali, 2006).

Rezidualni troškovi nastaju kao nemogućnost potpunog usklađivanja ciljeva i interesa dioničara i menadžera te predstavljaju ostale (rezidualne) aktivnosti koje agent poduzima u svoju korist, a suprotno volji i interesima principala.

U konačnici, Jensen i Meckling (1976) diskutiraju kako nije bitno tko zapravo stvara troškove nadzora jer ih vlasnici, odnosno dioničari (principali) snose u punom iznosu preko smanjenja bogatstva. No, prihvaćanje troškova nadzornih aktivnosti znači kako su smatrani nužnim alatima u redukciji informacijske asimetrije. U tom kontekstu jasno je kako neovisna revizija financijskih izvještaja predstavlja nadzornu aktivnost čiji su trošak principalni spremni platiti kako bi dobili osiguranje ili tim više, jamstvo kako su izvještavane informacije točne i u skladu sa zakonskim i profesionalnim konceptijskim okvirom.

Kao mjesto stvaranja potrebe za revizijom često se spominje proces komunikacije između dvije sukobljene strane – sastavljača i korisnika financijskih izvještaja. Direktna komunikacija financijskih informacija ostavlja slabije informirane subjekte s potrebom za neovisnim posrednikom koji će iste revidirati i verificirati. U tom se kontekstu može govoriti o uvjetima i međusobnom odnosu uvjeta koji stvaraju potražnju za revizijom, odnosno „*onemogućavaju korisnicima postizanje razumijevanja o primljenim informacijama bez pomoći neovisnog revizora*“ (Soltani, 2010, str. 49). Prema Soltaniju (2010), uvjeti koji stvaraju potražnju za revizijom su:

1. sukob interesa
2. posljedice
3. složenost
4. udaljenost.

Prvi uvjet koji stvara potražnju za revizijom je **sukob interesa** između emitenta i recipijenta financijskih informacija koji rezultira postojanjem pristranih informacija. Pristrane informacije mogu nastati namjernim ili nenamjernim djelovanjem sastavljača financijskih izvještaja. U prvom slučaju menadžment namjerno stvara pristrane informacije procjenjivanjem uspješnosti društva kako bi maksimizirao vlastite kompenzacije koje su vezane za financijske performanse. U drugom slučaju menadžment daje prednost informacijske potrebe jedne eksterne interesno-utjecajne skupine (kreditora) nauštrb druge (dioničara). Oba slučaja označavaju situaciju u kojoj je prisutnost eksternog revizora nužna kako bi informacijski

interesi vlasnika udjela prestali biti sporedni i kako bi se smanjila asimetrija objavljenih informacija.

Potražnju za revizijom također stvaraju ekonomske **posljedice** koje financijske informacije imaju za svoje korisnike. Naime, korisnici na temelju financijskih izvještaja donose poslovne odluke pa će tako postojeći ili potencijalni investitori odlučivati o povećanju ili smanjenju svog investicijskog portfelja, a postojeći ili potencijalni kreditori o uvjetima kreditiranja subjekta. Ukoliko su informacije pomoću kojih donose odluke neistinite, nepotpune, manjkave ili obmanjujuće, posljedice za donositelje mogu biti značajne i štetne. Shodno tome, eksterna revizija se pojavljuje kao sredstvo redukcije rizika nepouzdanosti informacija iz financijskih izvještaja i pozitivno utječe na kvalitetu izvještaja.

Kvalitetni izvještaji predstavljaju adekvatnu bazu za donošenje poslovnih odluka i u interesu su svim zainteresiranim subjektima. No, kvaliteta izvještavanja implicira rast složenosti, kako procesa izvještavanja tako i samih financijskih izvještaja uslijed veće dubine i opsega prezentiranih informacija. Budući da **složenost** u izvještavanju može stvoriti preduvjete za nastanak nenamjernih pogrešaka ili namjernih manipulacija rezultatom, investitori potražuju pomoć neovisnog verifikatora podataka i time potiču potražnju za revizijom. Revizor u tom kontekstu ima zadaću pružiti investitorima uvjerenje da su financijski izvještaji i podaci sažeti u njima pouzdani i kvalitetni.

Konačan uvjet koji stvara potražnju za revizijom vezan je uz odvojenost vlasništva od upravljanja, odnosno **udaljenost** korisnika izvještaja od poslovanja društva. Osim fizičkog odvajanja koje implicitno uskraćuje pristup apsolutno svim informacijama o poduzeću svim zainteresiranima, udaljenost karakteriziraju vremenska i troškovna neisplativost samostalnog revidiranja financijskih informacija društva. Investitori i ostali zainteresirani subjekti stoga potražuju usluge neovisnog aktera koji, djelujući kao posrednik, vrši provjeru kvalitete financijskih informacija prezentiranih u financijskim izvještajima.

Potrebi ili potražnji za revizijom i revizijskim uslugama može se pristupiti i iz tržišne/teoretske perspektive koja izlazi iz okvira agencijske teorije. U tom se kontekstu pojavljuju motivi koji potiču korištenje usluga eksterne revizije. Prema Wallace (1980) i Williamsu (1984) četiri su takva motiva, odnosno teoretska objašnjenja potražnje za revizijom:

1. hipoteza upravljanja
2. hipoteza informacije
3. hipoteza osiguranja

4. hipoteza opravdanosti.

Hipoteza upravljanja (nadziranja) uvelike se naslanja na agencijsku teoriju i argumentira da se potražnja za revizijom stvara iz želje agenta za smanjenjem troškova koji proizlaze iz njegovog sukoba interesa s vlasnicima udjela (Fama i Jensen, 1983). Ranije je obrazloženo kako sama priroda ugovornog odnosa principala i agenta dovodi do informacijske asimetrije i agencijskih troškova. Kako bi istovremeno smanjili agencijske troškove (troškove nadzora) i podigli pouzdanost u financijske informacije iz izvještaja koje su sastavili, menadžeri angažiraju usluge eksternog revizora. Time umanjuju nepovjerenje dioničara i ostalih dionika u svoj upravljački rad. Revizija u tom kontekstu podiže vjerodostojnost financijskih izvještaja te simultano smanjuje informacijsku asimetriju i povezane troškove nadzora.

Hipoteza informacije potražnju za revizijskim uslugama ne promatra iz perspektive sastavljača nego korisnika financijskih izvještaja. Ova teorija za razliku od hipoteze upravljanja revizore ne promatra kao marionetske figure menadžera koji za cilj imaju ovjeriti njihove financijske izvještaje pečatom poštenja. Umjesto toga, reviziji se određuje uloga informiranja investitora i podizanja kvalitete objavljenih financijskih informacija uz istovremenu kontrolu izvještavanja menadžmenta društva. Uvjerenje neovisnog eksternog revizora da su financijski izvještaja sastavljeni vjerodostojno i u skladu s pravilima računovodstvene profesije omogućava korisnicima sigurno korištenje istih kao baze za analizu odnosa rizika i povrata investicijskog portfelja (Soltani, 2010).

Hipoteza osiguranja odnosi se na funkciju eksternog revizora kao jamca koji osigurava korisnike financijskih izvještaja od gubitaka koji su nastali uslijed pouzdanja u manipulativne ili obmanjujuće financijske izvještaje. Investitorima navedeno može omogućiti da pokriju dio financijskih gubitaka nastalih krivicom revizora zbog nemara, manjkavosti u prikupljanju dokaza ili faktičke korupcije. Revizija financijskih izvještaja u tom kontekstu predstavlja zaštitu od gubitaka, a revizor se pojavljuje kao osiguravatelj kojega se može tužiti za nadoknadu štete. Prihvaćanje odgovornosti za propuštanje uočavanja značajnih pogrešnih prikaza u financijskim izvještajima klijenata stavlja pritisak na revizora i kvalitetu njegovog rada. Budući da je odgovornost financijska, revizora se dodatno motivira na adekvatno i profesionalno pristupanje pri revizijskim angažmanima.

Hipoteza opravdanosti opisuje potražnju za revizijom kroz prizmu utjecaja kojeg revizori mogu ostvariti kod kreatora standarda i zakonodavaca. Utjecaj se odnosi na lobiranje revizora shodno interesima svojih klijenata. Menadžment će u tom kontekstu potraživati

revizore sa snažnim političkim utjecajem i besprijekornom reputacijom u profesiji kako bi iste naveo da lobiraju u cilju izmjene ili dopune zakonodavnog okvira ili računovodstvenih standarda sukladno svojim profesionalnim ili čak osobnim interesima. Hipoteza opravdanosti također je povezana s agencijskom teorijom i pokazuje kako menadžeri djeluju u vlastitim interesima budući da žele prilagođavati računovodstvene standarde i pravila svojim potrebama kako bi maksimizirali rezultat društva i posljedično svoje kompenzacije i status.

3.2. Zakonski okvir eksterne revizije u Republici Hrvatskoj

Kada je riječ o zakonskom uređenju revizijske profesije, nekoliko je relevantnih akata. **Zakonom o računovodstvu** (Narodne novine, 2015) definiraju se opće odredbe poput utvrđivanja obveze i obveznika revizije financijskih izvještaja. Prema navedenom zakonu obvezi revizije podliježu financijski izvještaji velikih i srednje velikih društava te godišnji financijski izvještaji subjekata od javnog interesa. Društva koja ne spadaju u prethodne kategorije, a prelaze dva od tri zadana kriterija (iznos aktive 15.000.000 kn, iznos prihoda 30.000.000 kn, prosječan broj radnika tijekom godine najmanje 25), moraju biti podvrgnuti reviziji svojih financijskih izvještaja. Zakon također ovlašćuje Hrvatsku revizorsku komoru kao javno tijelo za vođenje registra te provođenje nadzora i provjeru kvalitete rada revizora.

Zakon o reviziji (Narodne novine, 2017) uređuje posebnosti revizijske profesije. Tako se zakonom postavljaju uvjeti za obavljanje revizijskih usluga, odnosno uvjeti za izdavanje i ukidanje odobrenja za rad revizorima. Također se definiraju pitanja vezana za obavljanje samog procesa revizije poput potrebne radne dokumentacije, ugovora o radu revizora, osiguranja od odgovornosti i revizorskog izvješća. Uz sve navedeno, zakon uređuje i vrste registara te njihovo vođenje, ulogu revizijskog odbora, postupak stručnog osposobljavanja i edukacije revizora te nadzor nad ovlaštenim revizorima i revizorskim društvima.

Odredbe o posebnim revizijama sadrži **Zakon o trgovačkim društvima** (Narodne novine, 1993). Posebne revizije samo su djelomično određene zakonom, dok je ostatak ostavljen na slobodan izbor subjektima koji su obveznici iste. Kao najznačajnije posebne revizije koje Zakon o trgovačkim društvima opisuje su: revizija osnivanja, revizija povećanja i smanjenja temeljnog kapitala, revizija prilikom statusnih promjena (pripajanja, spajanja i odvajanja), revizija prilikom likvidacije i sklapanja poduzetničkih ugovora.

Osim nacionalne legislative, u uređivanju revizijske profesije prisutna je i nadnacionalna regulativa Europske Unije. U tom je kontekstu najznačajnija **Uredba EU br. 537/2014** koja se

odnosi na reviziju subjekata od javnog interesa. Neke od ključnih komponenti Uredbe su uvjeti za obavljanje zakonske revizije subjekata od javnog interesa te imenovanje i nadzor nad djelatnostima ovlaštenih revizora ili revizorskih društava u subjektima od javnog interesa.

Zakonskim uređenjem okvira revizijske profesije osigurava se transparentnost i pravednost tržišta revizijskih usluga. Iako navedeno ima utjecaj na kvalitetu provedene revizije, ista se kompletira tek postojanjem revizijskih standarda i etičkog kodeksa struke.

3.3. Tržište revizorskih usluga u Republici Hrvatskoj

Prema Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti (Narodne novine, 2007), revizija u gospodarskom smislu smještena je u područje pod klasifikacijskom oznakom M - stručne, znanstvene i tehničke djelatnosti, specifično u razred 69.20 - Računovodstvene, knjigovodstvene, revizijske djelatnosti i porezno savjetovanje. Navedeni razred obuhvaća nekoliko aktivnosti od kojih su, u kontekstu revizije, najznačajnije kontrola i potvrđivanje ispravnosti financijskih izvještaja.

U nastavku slijede prikazi 10 najvećih revizijskih poduzeća u Republici Hrvatskoj s pripadajućim financijskim pokazateljima te financijski pokazatelji djelatnosti M69.20 u cjelini.

Tablica 1. Najveća revizorska poduzeća s pripadajućim pokazateljima za 2020.

Revizorsko društvo	Prihodi (HRK)	Dobit (HRK)	Broj zaposlenih
KPMG Croatia d.o.o.	117.312.267	42.669.629	202
Deloitte d.o.o.	74.206.171	15.721.747	128
PricewaterhouseCoopers d.o.o.	63.514.981	11.003.463	117
Ernst & Young d.o.o.	48.030.958	11.916.439	99
BDO Croatia d.o.o.	17.224.524	2.380.799	45
Mazars Cinotti audit d.o.o.	12.570.561	1.442.357	26
LeitnerLeitner revizija d.o.o.	9.462.463	3.533.125	20
Grant Thornton revizija d.o.o.	6.476.469	1.214.278	19
Crowe Horwath Revizija d.o.o.	6.306.685	4.263.167	7
RSM Croatia d.o.o.	5.314.857	1.049.295	17

Izvor: Digitalna Komora (2022): Pretraga poslovnih subjekata, raspoloživo na: <https://digitalnakomora.hr/pretraga/poslovni-subjekti/napredna>, (8.9.2022.).

Tablica 2. Odabrani financijski pokazatelji revizijske djelatnosti (M69.20) u 2020.

Financijski pokazatelj	Mikro	Mala	Srednja	Ukupno
Dobit ili gubitak prije oporezivanja (HRK)	295.264.059	89.658.991	119.287.345	504.210.395
Ukupni prihodi (HRK)	1.787.645.292	506.281.175	461.786.822	2.755.713.289
Broj zaposlenih	9.031	1.362	900	11.293
Broj društava	4.327	55	6	4.388

Izvor: Digitalna Komora (2022): Statistika po djelatnostima, raspoloživo na: <https://digitalnakomora.hr/pretraga/statistika>, (8.9.2022.).

3.4. Stjecanje razumijevanja subjekta i njegovog okruženja

Revizijska profesija, kao i računovodstvena, nije iscrpno regulirana nacionalnim zakonodavnim okvirom, već se dio regulative delegira neprofitnom sektoru. Prepoznato je kako zakonodavac, nakon postavljanja temeljnih uvjeta i pravila struke, ne može dodatno povećati kvalitetu revizije bez narušavanja tržišne slobode. U tom kontekstu, kvaliteta revizije (plana, procesa i izvještavanja) nastoji se osigurati standardizacijom profesije na nadnacionalnoj razini.

Nadzorno tijelo zaduženo za izdavanje **Međunarodnih revizijskih standarda** (MRevS) je Odbor za međunarodne standarde revidiranja i izražavanja uvjerenja (IAASB). Odbor, prema vlastitoj definiciji, predstavlja „*neovisno tijelo koje služi javnom interesu postavljanjem visokokvalitetnih međunarodnih standarda za reviziju...*“ (IAASB, 2021). Standardi su podijeljeni na skupine, svaka od kojih se dotiče jednog dijela revizorske djelatnosti te se kolektivno smatraju „pravilima igre“ revizijskih angažmana. Shodno navedenom, primarna svrha revizijskih standarda je poboljšavanje kvalitete i ujednačenost prakse revizije.

Uzimajući u obzir tematiku ovog diplomskog rada, jedna od najvažnijih determinanti kvalitete revizije je revizorovo prepoznavanje i procjenjivanje rizika značajnog pogrešnog prikazivanja u financijskim izvještajima zbog prijevare ili pogreške. Procjenu rizika revizor obavlja kroz **stjecanje razumijevanja subjekta revizije i njegovog okruženja**. Razumijevanje subjekta i njegovog okruženja dinamičan je proces koji kontinuirano traje kroz cijeli period obavljanja revizije, a odnosi se na pribavljanje informacija čije analiziranje uspostavlja okvir za planiranje revizije i stvaranje profesionalne prosudbe.

Prema nadležnom **Međunarodnom revizijskom standardu 315** - Prepoznavanje i procjenjivanje rizika značajnih pogrešnih prikazivanja kroz stjecanje razumijevanja subjekta i

njegovog okruženja (Narodne novine, 2021) (dalje u tekstu: MRevS 315), revizor je, osim sustava internih kontrola, obvezan steći razumijevanje o:

1. relevantnim industrijskim, regulativnim i ostalim vanjskim čimbenicima, kao i o primjenjivom okviru financijskog izvještavanja
2. vrsti subjekta
3. subjektovom izboru i primjeni računovodstvenih politika
4. subjektovim ciljevima i strategijama i povezanim poslovnim rizicima koji za posljedicu mogu imati rizike značajnog pogrešnog prikazivanja i
5. mjerenju i pregledavanju subjektove financijske uspješnosti.

Razumijevanje industrijskih čimbenika vezano je za razumijevanje tržišnih uvjeta djelatnosti, specifičnosti potražnje na tržištu, konkurentnog okruženja, tehnologije i cikličnosti/sezonalnosti poslovnih aktivnosti. Razumijevanje regulativnih čimbenika obuhvaća revizorovo razumijevanje pravnog i političkog okruženja u sferi nadzora, oporezivanja, subvencija, zaštite okoliša i društvene odgovornosti. Razumijevanje ostalih vanjskih čimbenika odnosi se na čimbenike koji utječu na poslovanje subjekta, poput općih gospodarskih uvjeta, politike kamatnih stopa, raspoloživosti eksternog financiranja, inflacije i volatilnosti tečaja. Na koncu, razumijevanje okvira financijskog izvještavanja suština je ekspertize revizora i svodi se na poznavanje računovodstvenih načela i prakse specifičnih za subjektovu industriju.

Razumijevanje vrste subjekta odnosi se prije svega na revizorovo razumijevanje subjektovog poslovnog modela, organizacijske strukture i strukture vlasništva, odnosno pitanja poput odnosa s povezanim strankama, zajedničkih pothvata, ulaganja u subjekte posebne namjene, vlasništva i odnosa među vlasnicima. MRevS 315 je složene strukture apostrofirao kao potencijalna područja koja mogu stvarati rizike značajnog pogrešnog prikazivanja te se iz tog razloga revizora upućuje na poseban oprez pri reviziji takvih subjekata.

Revizorovo razumijevanje izbora i primjene računovodstvenih politika subjekta korisno je pri analizi korištenih metoda za iskazivanje značajnih i neuobičajenih transakcija i analizi učinka računovodstvenih politika u nedostatno reguliranim područjima. Osim toga, razumijevanje računovodstvenih politika može osnažiti revizorov odgovor na rizike pogrešnih prikazivanja koji se tiču novih standarda, zakona i regulativa vezanih za financijsko izvještavanje položaja i uspješnosti subjekta revizije.

Iako nisu nužno financijske prirode, već mogu nastati i radi promjena ili složenosti u poslovanju, poslovni rizici najčešće imaju financijske posljedice te uključuju rizik značajnog

pogrešnog prikazivanja u financijskim izvještajima. U tom kontekstu, revizorovo razumijevanja poslovnih rizika s kojima se subjekt suočava i njihove manifestacije na financijske izvještaje povećava vjerojatnost prepoznavanja rizika značajnog pogrešnog prikazivanja. Prema MRevS-u 315, neke od promjena ili složenosti koje dovode do nastanka poslovnih rizika, a čije razumijevanje revizor treba imati su: promjene u djelatnosti, rast obujma poslovanja, novi proizvodi i usluge, novi računovodstveni i regulativni zahtjevi, tekući i budući zahtjevi financiranja te implementacija informatičkih rješenja.

Na koncu, revizorovo razumijevanje mjerenja financijske uspješnosti subjekta ima za posljedicu smanjivanje rizika značajnih pogrešnih prikazivanja i to onih prikazivanja nastalih zbog prijevare. Naime, premisa ovog diplomskog rada temelji se na problemu prema kojem se oni zaduženi za upravljanje (menadžment subjekta), uslijed pritiska ostvarivanja ili premašivanja određenih rezultatskih ciljeva, upuštaju u prijevarne radnje. Razumijevanje mjerenja uspješnosti subjekta osigurava revizoru podlogu za razlučivanje jesu li interni (bonusi temeljeni na uspješnosti i poticajno nagrađivanje) ili eksterni (pritisak konkurenata i dioničara) poticaji/pritisci dovoljni za pristranost u financijskom izvještavanju i posljedično rast rizika značajnog pogrešnog prikazivanja uslijed prijevare.

Sve navedeno predstavlja odgovornost revizora kako bi razumijevanjem subjekta revizije i njegovog okruženja prepoznao i procijenio rizike značajnog pogrešnog prikazivanja u financijskim izvještajima i time osigurao kvalitetno provedenu reviziju u individualnom revizijskom angažmanu. Sukcesivnim angažmanima revizije istog klijenta revizor dodatno unaprjeđuje razumijevanje subjekta i okruženja te postaje efikasan i efektivan u alokaciji resursa prilikom revizijskih postupaka.

Za pretpostaviti je kako s iskustvom u uzastopnim revizijama društava iz istog industrijskog sektora revizor usavršava svoje razumijevanje industrije i za industriju specifičnih rizika, trendova, regulatornih zahtjeva i ostalih posebnosti čime on postaje ekspert za to industrijsko okruženje. Drugim riječima, revizor (ili revizijski tim unutar revizijskog društva) stječe **industrijsku specijalizaciju** kojom, u teoriji, unaprjeđuje profesionalnu prosudbu, pospješuje procjenu rizika pogrešnog prikazivanja, postiže ekonomiju obujma, efikasnost i efektivnost revizijskog angažmana te razvija vlastitu reputaciju kao industrijskog vodećeg eksperta.

3.5. Specijalizacija eksternog revizora

Koncept specijalizacije eksternog revizora inicijalno se pojavio kao preporuka kvazi-regulatornih tijela i donositelja standarda (AICPA, 1983) u kojoj se navodi kako revizorovo **poznavanje industrijskog okruženja subjekta** može imati višestruke pozitivne efekte. Kao najznačajniji spominju se povećanje u kvaliteti provedene revizije i smanjivanje rizika značajnih pogrešnih prikazivanja. Navedena je preporuka s napretkom profesije od sugestivnog poprimila oblatoran karakter, što je potaknulo razvoj znanstvene misli na temu.

Shodno navedenom, specijalizacija eksternog revizora predstavlja ekspertizu koju je revizor razvio za određeni industrijski sektor. Ekspertiza se odnosi na revizorove kompetencije, stručnost i razumijevanje industrijskog sektora koji nastaju učestalim revizijskim angažmanima u određenom industrijskom sektoru. Glavna je premisa kako revizori specijalisti za određenu industriju, shodno većem iskustvu u toj industriji, imaju šira znanja o, prije svega, računovodstvenim i finansijskim specifičnostima industrije, a potom i o načinu funkcioniranja industrije, klijentima, odnosu među konkurentima, tržišnim karakteristikama i rizicima. Iskustvo rezultira većim razumijevanjem naravi poslovanja društava u industriji te većom kvalitetom provedene revizije (AICPA, 1983).

U klasičnom teorijskom okviru revizije, Soltani (2010) povezuje specijalizaciju revizora s hipotezom osiguranja. Navodi kako klijenti potražuju revizore industrijske specijaliste koji su „*neovisni, sposobni, dobrog ugleda i snažnog finansijskog položaja.*“ Argumentira da specijalizacija revizora može odvratiti od sudskih sporova i predstavljati temelj pri dokazivanju fer prezentacije računovodstvenih informacija. No, popularnije je promatrati specijalizaciju revizora posredno, i to kroz prizmu potražnje za revizijom koja je diferencirana kvalitetom (eng. *quality-differentiated audits*). Uporište navedenom predstavlja **agencijska teorija i hipoteza upravljanja** (nadzora).

Prema Wattu i Zimmermanu (1986), povećanje agencijskih troškova, koji su u ovisnosti sa specifičnostima društava i njihovih industrijskih sektora, rezultira povećanom potražnjom za revizijama više kvalitete. Takav porast u potražnji za visokokvalitetnim revizijama uzrokuje trošak poduzeću koji može biti interno generirani **trošak vezanja** (eng. *bonding*) ili eksterno nametnuti **trošak nadzora** (eng. *monitoring*). U prvom slučaju menadžment dobrovoljno prihvaća veće troškove kako bi uvjerali principale o adekvatnosti svog djelovanja, dok u drugom slučaju principali zahtijevaju podvrgavanje djelovanja menadžmenta najkvalitetnijoj mogućoj reviziji u svrhu kontrole. Kao jedan od čimbenika kvalitete revizije pojavljuje se industrijska

specijalizacija koja se koristi kao alat za diferencijaciju revizora. Stoga se može pretpostaviti kako rast agencijskih troškova uzrokuje rast potražnje za specijaliziranim revizorima.

U praksi je specijalizacija revizora prihvaćena kao efektivan i efikasan *modus operandi* do te mjere da veća revizorska društva interno strukturiraju timove za reviziju prema specifičnim industrijskim sektorima (Solomon i ostali, 1999, prema Emerson, 1993). To znači kako je specijalizacija, barem u velikim revizorskim društvima (Velika četvorka, eng. *Big Four*), proizvod isključivog angažmana pojedinih revizora (revizijskih timova) u revizijskim postupcima specifičnih industrija, odnosno **direktnog iskustva revizora** u revidiranju društava iz određenih industrija. Kada je riječ o manjim revizorskim društvima i individualnim revizorima, može se pretpostaviti kako njihova specijalizacija također proizlazi iz većeg broja revizijskih angažmana u određenim, naspram ostalim industrijskim sektorima.

Osim direktnim iskustvom i strukturalnom podjelom rada, revizori koji se specijaliziraju za specifične industrije pospješuju svoju ekspertizu i specijaliziranost ulaganjem u tehnologije karakteristične za industriju, snabdijevanjem relevantnih industrijskih informacija i podataka, zapošljavanjem osoblja s prethodnim iskustvom i industrijskim znanjem te provođenjem obuka na radnom mjestu i van njega (Solomon i ostali, 1999).

Ulaganja resursa u industrijsku specijalizaciju nisu nužno motivirana kvalitetom provedene revizije, odnosno kvaliteta (reputacija) koja posljedično nastaje može se promatrati kao neizravni rezidual ulaganja resursa u poboljšanje efikasnosti i efektivnosti. Profitno orijentirana revizorska društva nesumnjivo će uvijek težiti prema naplati najviše moguće naknade za provedene revizijske usluge kako bi maksimizirala povrat na ulaganja u specijalizaciju. Pretpostavku kako će uslijed povećane kvalitete revizijskih angažmana industrijski specijalisti biti u mogućnosti naplatiti višu cijenu od industrijskih generalista dokazuju Craswell i ostali (1995). No, u istom radu autori argumentiraju zašto se viša cijena ne mora naplaćivati kako bi se povećao profit. Predložena proturječna neregipročnost objašnjava se takvim rastom broja klijenata (zbog povećane reputacije) koji stvara preduvjete za nastanak ekonomije obujma omogućavajući pružanje efikasnije revizije nižih troškova. U tom kontekstu, cijene revizije mogu, ali i ne moraju rasti budući da revizori specijalisti već u startu ostvaruju veći profit nego revizori generalisti.

Kritike specijalizacije revizora za specifičan industrijski sektor najglasnije su sa stajališta tržišne utakmice i antimonopolizma. U tom kontekstu, specijalizacija revizora posljedično može dovesti do **abnormalno visoke industrijske koncentracije** koja dovodi u pitanje oportunitizam revizorskih društava u cjenovnoj politici, ali i kvaliteti angažmana revizijskih

postupaka. Nadalje, Cassell i ostali (2019) priznaju prednosti specijalizacije revizora u stabilnom okruženju, dok glavnu kritiku usmjeravaju na istu u periodima „*povećanog za industriju specifičnog rizika*.“ Navode kako u takvim periodima može doći do **nemogućnosti alociranja adekvatnih resursa** za ublažavanje povećanih rizika. Pojednostavljeno, budući da je portfelj klijenata revizora poglavito iz jedne ili nekolicine industrija, resursi revizorskog društva postaju fiksno vezani za tu industriju te nastaju alokacijski problemi koji onemogućuju revizoru da ublaži nastale rizike u sferi financijskog izvještavanja.

3.5.1. Metodologija mjerenja specijalizacije eksternog revizora

Mjerenje razine industrijske specijalizacije eksternog revizora provedeno je raznolikim metodama. Budući da stručnost/ekspertiza revizora za određenu industriju nije lako uočljiva niti mjerljiva, za mjerenje specijalizacije alternativno se koristilo varijablama utemeljenima na tržišnim udjelima revizora (Krishnan, 2001). U tom kontekstu, mnogobrojne metode kategoriziraju se u dva temeljna pristupa:

1. pristup utemeljen na tržišnom udjelu revizora i
2. pristup utemeljen na veličini portfelja klijenata.

Pristup utemeljen na tržišnom udjelu klasificira revizora kao industrijskog specijalista ako se diferencirao od svojih konkurenata tržišnim udjelom u određenoj industriji (Neal i Riley, 2004). Dakle, premisa je ovog pristupa kako se promatranjem relativnih tržišnih udjela revizora u određenom industrijskom sektoru može zaključiti jesu li specijalisti za taj sektor, odnosno jesu li razvili za industriju specifična znanja. Pretpostavka je kako su revizori (revizorska društva) s najvećim tržišnim udjelom „*razvili najveću bazu znanja u toj industriji*“ i da visoki tržišni udjeli „*odražavaju značajna ulaganja revizorskih društava u razvoj revizijskih tehnologija specifičnih za tu industriju*“ (Neal i Riley, 2004).

Kao nedostaci ovog pristupa navode se pogrešne klasifikacije uvjetovane veličinom industrijskog sektora. Tako je, primjerice, moguće klasificirati revizora kao specijalista u industrijama premalim za generiranje značajne zarade revizoru ili je pak moguća pogrešna klasifikacija u velikim unosnim sektorima u kojima više revizora ulaže u razvoj specifične ekspertize i revizijskih tehnologija (Neal i Riley, 2004).

Pristup utemeljen na veličini portfelja klijenata klasificira revizora kao industrijskog specijalista u industrijskim sektorima u kojima generira najviše zarade (Neal i Riley, 2004). Drugim riječima, industrijska se specijalizacija stavlja u direktnu vezu s distribucijom veličina

naplaćenih revizijskih naknada. Pristup se zasniva na pretpostavci kako zarada revizora oslikava uložene resurse u razvoj znanja specifičnog za industriju i pri tom veća zarada implicira veće ulaganje u razvoj ekspertize i tehnologija i samim time veću industrijsku specijalizaciju. Navedeno znači kako klasifikacija revizora kao industrijskog specijalista ne ovisi o tržišnom udjelu u industriji već je prilagođena individualno svakom revizoru.

Kao mana ovog pristupa navodi se utjecaj veličine industrijskog sektora na određivanje specijalizacije. Naime, ovaj pristup može voditi do favoriziranja velikih industrijskih sektora u kojima se mogu odrediti mnogi specijalisti, dok suprotno vrijedi za manje industrijske sektore (Neal i Riley, 2004).

3.5.2. Prethodna istraživanja na temu specijalizacije revizora

Specijalizacija eksternog revizora u početnim istraživanjima najčešće se dovodila u vezu s kvalitetom financijskog izvještavanja i kvalitetom revizije jer je postojala potreba za dokazivanjem valjanosti smjernica regulatora. S vremenom su se istraživanja specijalizacije proširila na brojne financijske i nefinancijske teme poput cijene revizijskih angažmana, tržišta revizijskih usluga, korporativnog upravljanja i slično (Neal i Riley, 2004).

Jedan od najvažnijih učinaka industrijske specijalizacije eksternog revizora je **redukcija informacijske asimetrije** (Almutairi i ostali, 2009). Pri tomu, percepcija tržišta o smanjenju asimetričnosti informacija naglašenija je u kratkom roku u slučaju revizora specijalista nego revizora generalista. Navedena percepcija dokazuje kako tržište više vjeruje specijaliziranim revizorima i kako tržište ima bolju percepciju financijskog izvještavanja revizora specijalista. Osim financijskog izvještavanja, industrijski specijalisti podižu i **percipiranu kvalitetu provedene revizije**, odnosno percipiranu kvalitetu provedenih revizijskih postupaka (Lowensohn i ostali, 2007).

Ranije je obrazložena tema mnogih istraživanja vezanih za specijalizaciju eksternih revizora, a to je utjecaj industrijske specijalizacije na **cijenu revizijskog angažmana**. Neka od najznačajnijih istraživanja poput onih koje su proveli Craswell i ostali (1995), DeFond i ostali (2000) i Palmrose (1986), dokazuju kako revizori industrijski specijalisti naplaćuju premiju u najčešće dvoznamenkastom iznosu koja se odnosi isključivo na njihovu reputaciju i ekspertizu.

Owhoso i ostali (2002) serijom intervjuja došli su do dokaza kako industrijska specijalizacija osoblja, poglavito seniora i menadžera u reviziji, utječe na njihovu dodanu vrijednost revizijskom angažmanu. Navode da samo kada rade unutar svoje industrijske

specijalizacije, seniori u reviziji dodaju vrijednost reviziji detektiranjem „*mehaničkih*“ pogrešaka, dok menadžeri detektiraju konceptualne pogreške.

Specijalizacija revizora također može utjecati na **vjerojatnost ispravaka financijskih izvještaja**, pri čemu je navedena povezanost negativna (Romanus i ostali, 2008). Osim toga specijalizacija revizora smanjuje vjerojatnost ispravaka kritičnih stavaka financijskih izvještaja koji se odnose na osnovne poslovne operacije društva dokazujući kako specijalizirani revizori dodaju vrijednost osobito u reviziji *osnovnih poslovnih operacija društva*.

U istraživanjima srodnim ovom diplomskom radu, specijalizacija eksternog revizora uparivala se s prisutnošću **upravljanja zaradom** izraženom diskrecijskim obračunskim veličinama. Balsam i ostali (2003) utvrđuju pozitivnu povezanost između industrijske specijalizacije eksternog revizora i razine diskrecijskih obračunskih veličina dokazujući kako, u prosjeku, prisutnost specijaliziranih revizora smanjuje upravljanje zaradom. Osim toga, uočavaju doprinos specijalizacije revizora kvaliteti zarade i percepciji kvalitete zarade na financijskim tržištima. Carcello i Nagy (2002) korištenjem stvarnih podataka o kršenju računovodstvenih pravila kao *proxy* za prijevaru dokazuju postojanje negativne povezanosti između **prijevarnog financijskog izvještavanja** i specijalizacije revizora. U popratnom istraživanju isti autori (Carcello i Nagy, 2004) dokazuju kako utvrđena negativna relacija između industrijske specijalizacije revizora i prijevarnog financijskog izvještavanja ovisi o veličini klijenta, odnosno kako je ista slabija u slučaju da su klijenti revizije velika društva.

Također povezano s tematikom ovog diplomskog rada je istraživanje DeBoskey i Jiang (2012) u kojem se dokazuje monitoring funkcija koju industrijska ekspertiza ima u ograničavanju računovodstvenih izbora pod utjecajem **diskrecije menadžmenta**. Specifično, specijalizacija revizora umanjuje izgladivanje zarade i upravljanje zaradom. Judd (2015) također potvrđuje kako industrijski specijalizirani revizor posjeduje ekspertizu za adekvatno uočavanje i ograničavanje **manipulacije prihodima i zaradom**.

Jedan smjer istraživanja industrijske specijalizacije revizora odvaja specijalizaciju na nacionalnoj razini i na razini grada, odnosno podružnice revizorskog društva (Ferguson i ostali, 2003). Navedeno je jedino moguće u državama u kojima revizorska društva imaju velik broj nacionalnih podružnica. Reichelt i Wang (2010) u tom kontekstu su dokazali kako klijenti industrijski specijaliziranih revizora na lokalnoj razini imaju nižu razinu diskrecijskih obračunskih veličina od onih čiji revizori nisu specijalisti. Još manje abnormalnih obračunskih veličina imaju klijenti revizora specijaliziranih na obje razine, nacionalnoj i lokalnoj, dokazujući korisnost sinergijskih efekata specijalizacije.

4. MANIPULACIJE U FINANCIJSKIM IZVJEŠTAJIMA

Manipuliranje financijskim izvještajima postupak je kojim poduzeće trajno ili privremeno utječe na vlastite financijske evidencije ili financijske evidencije ovisnog društva s namjerom mijenjanja slike o financijskom stanju (Belak, 2011). Rezultat tog postupka je lažno stvorena slika o stanju financija društva koja će se pretočiti u financijske izvještaje, čineći ih lažiranim, obmanjujućim i protivnim pravilima računovodstvene profesije. Manipulacije kojima je cilj lažirati financijske izvještaje često se objedinjuju terminom **kreativno računovodstvo**.

4.1. Definiranje koncepta kreativnog računovodstva

Definiranje pojma kreativnog računovodstva ovisi o perspektivi – moguće ga je promatrati u širem i užem smislu. Definiranje kreativnog računovodstva u širem smislu gotovo će uvijek uključiti koncept prijevare, odnosno namjerno pogrešno predstavljanje istine ili prikrivanje materijalnih činjenica. S druge strane, kreativno računovodstvo u užem smislu definira se kao koncept koji podrazumijeva korištenje fleksibilnosti računovodstva unutar regulatornog okvira kako bi se upravljalo prezentacijom stavki financijskih izvještaja na način da iste sastavljajuče izvještaja stavljaju u povoljniji položaj u odnosu na korisnika izvještaja (Jones, 2010).

Evidentno je kako negativna konotacija obilježava obje perspektive kreativnog računovodstva čineći ga spornim s aspekta zakonitosti s jedne te etičnosti s druge strane. Takva situacija predstavlja udaljavanje od inicijalno zamišljenog koncepta „kreativnosti“ računovodstva koji je dopuštao **fleksibilnost u izvještavanju društava** (Jones, 2010). Spomenuta se fleksibilnost odnosi na slobodu odabira računovodstvenih politika vrednovanja i procjene stavki financijskih izvještaja isključivo sa svrhom pružanja istinitog i fer prikaza financijskog stanja i rezultata subjekta.

Nužna simbioza fleksibilnosti izvještavanja i pravedne prezentacije rezultata omogućila je razvoj kreativnog računovodstva i njegovu još kreativniju zlouporabu. Računovodstvo fer vrijednosti inicijalno je zamišljeno kao metoda pravednijeg vrednovanja stavki bilance koja čitateljima financijskih izvještaja omogućava što realniji uvid u financijsko stanje društva u svakom izvještajnom trenutku. No, otvaranje vrata subjektivnosti i fleksibilnosti značilo je uvođenje rizika zlouporabe tih korisnih principa. Kreativno je računovodstvo stoga, umjesto sinonimom za prilagođavanje računovodstvenih podataka potrebama korisnika za realnim

uvidom u stanje imovine, obveza i kapitala, postalo sinonim za manipulativno iskrivljivanje financijske slike društva u svrhu obmane i prijevare dioničara i ostalih interesno-utjecajnih skupina.

Financijskim se izvještajima manipulira kako bi se napravila razlika između stvarnog stanja i stanja koje se želi prezentirati dionicima i javnosti. U praksi je najčešća situacija u kojoj javna društva (dionička društva) nastoje svoje rezultate prikazati što uspješnijim kako bi ostavili dojam kvalitetnog i profitabilnog društva s ciljem maksimiziranja menadžerskih kompenzacija, zadržavanja postojećih i privlačenja novih investitora i kreditora. Sve navedeno ima utjecaj na rast cijena dionica društva čineći potencijalnu novu emisiju dionica unosnijom i zaduživanje povoljnijim.

S druge strane, privatna društva (poput društava s ograničenom odgovornošću) u praksi najčešće nastoje svoj rezultat smanjiti, odnosno prikazati ga što nižim. Razlog leži u samoj svrsi izrade i objave financijskih izvještaja takvih društava. Budući da je sfera subjekata zainteresiranih za njihovo poslovanje znatno manja zbog nepostojanja dioničara, financijski izvještaji privatnih trgovačkih društava sastavljaju se u većoj mjeri radi poreznog nadzora i kontrole. U tom kontekstu, manji financijski rezultat društava podrazumijeva i manju poreznu osnovicu te u konačnici manji iznos plaćenog poreza na dobit.

4.2. Pojavni oblici manipulacija

Postoje mnogi pojavni oblici manipulacija financijskim izvještajima te ih različiti autori različito klasificiraju. Često se grupiraju prema područjima financijskih zapisa koje nastoje iskriviti. Niti jedna od postojećih podjela nije sveobuhvatna budući da su manipulacije sivo područje bez jasno definiranih linija razgraničenja koje uvijek rezultira lažiranim financijskim izvještajima društva koje emitira izvještaje.

Prema Belaku (2011), kreativno računovodstvo manifestira se u nekoliko pojava oblika:

1. lažiranje financijskih izvještaja
2. agresivno računovodstvo
3. izgladivanje zarade i
4. upravljanje zaradom.

4.2.1. Lažiranje financijskih izvještaja

Lažiranje financijskih izvještaja uključuje namjerno pogrešno prikazivanje ili propuštanje prikazivanja stavki financijskih izvještaja u cilju obmane ili prijevare korisnika izvještaja (Mulford i Comiskey, 2005). Sve računovodstvene manipulacije posljedično rezultiraju lažiranim financijskim izvještajima (Belak, 2017) koji predstavljaju protupravno mijenjanje slike o uspjehu društva s najvećim posljedicama za aktere tržišta kapitala.

4.2.2. Agresivno računovodstvo

Pojam **agresivno računovodstvo** najčešće se povezuje s namjernim i agresivnim odabirom i primjenom računovodstvenih načela i postupaka u vrednovanju stavki financijskih izvještaja (Mulford i Comiskey, 2005). Navedeno se provodi u nastojanju da se postignu željeni poslovni rezultati, a to su redovito povećanja financijskog rezultata, zarade i ključnih pokazatelja. Agresivnost u računovodstvu ne smatra se sama po sebi prijevarnom budući da agresivnija primjena računovodstvenih standarda i dalje može biti u rasponu dopuštenih postupaka – standardi dopuštaju određene slobode u primjeni računovodstva. No, značajna neopravdana i neobjašnjiva prekoračenja u primjeni računovodstvenih standarda gotovo su uvijek povezana s prijevarnim računovodstvom i manipulacijama u financijskim izvještajima.

4.2.3. Izgladivanje zarade

Horizontalna analiza financijskih izvještaja često otkriva volatilnost zarada društva na dugi rok. Na tu devijaciju putanje zarade investitori ne gledaju blagonaklono budući da može biti indikator nestabilnosti u stvaranju i korištenju novčanih tokova. Ovakvo razmišljanje naslanja se na premisu kako u takvim situacijama investitori podcjenjuju vrijednost društva precjenjivanjem rizika ulaganja (Mulford i Comiskey, 2005).

Kako bi učinila svoju dionicu poželjnijom, društva često nastoje prikazati stabilan i progresivan rast svojih zarada. Navedeno mogu postići **izgladivanjem zarada**. Izgladivanjem zarada stvara se privid stabilnog rasta. Smicalica koja se koristi u ovoj manipulaciji rezultatom je stvaranje rezervi tijekom uspješnijih razdoblja te korištenje istih rezervi kako bi se rezultat podigao u manje uspješnim razdobljima. Konačan rezultat ovakvog tipa manipulacija je izgladivanje vremenske neujednačenosti zarada društva i smanjivanje percepcije investitora o volatilnosti profita.

4.3. Upravljanje zaradom

Upravljanje zaradom manipulativna je tehnika obuhvaćena terminom kreativno računovodstvo koja je u središtu razmatranja ovog diplomskog rada te će se u nastavku detaljnije objasniti. Kako bi se steklo razumijevanje koncepta upravljanja zaradom potrebno je prvo elaborirati pojam zarade i njegov značaj za poduzeće i sve uključene aktere.

Zarada je stavka financijskih izvještaja kojoj se vjerojatno pridaje najveća pozornost. No, postoje zablude o kojoj se točno stavki računa dobiti i gubitka radi. U engleskom se jeziku za navedenu mjeru profitabilnosti društva koristi termin *earnings*. Hrvatski jezik istom pojmu dodjeljuje izraz **zarada**. Budući da leksička distinkcija nije odviše jasna, zarada će se gotovo pa uvijek istoznačno koristiti s dobiti, odnosno pozitivnim rezultatom razdoblja.

U tom kontekstu zarada predstavlja jedan od najvažnijih ekonomskih i financijskih pojmova i temeljni cilj svakog dioničkog društva. Svoju važnost duguje visokoj razini informativnosti koju pruža. Kao i svaka računovodstvena informacija, zarada društva ima dvostruku ulogu – informiranje i nadzor. Uloga informativnosti proizlazi iz potražnje aktualnih i potencijalnih investitora za informacijama s pomoću kojih mogu procijeniti rizik i predvidjeti povrat na ulaganje. Prema tome, zarada je **mjera perspektive društva** koja pruža informacije o potencijalu društva, kao i o mogućoj isplati dividendi i njihovoj visini. Uloga nadzora proizlazi iz odvajanja vlasništva i upravljanja te činjenice da vlasnici udjela moraju nadzirati menadžment kako bi osigurali njegovo izvršavanje ugovorenih dužnosti. Prema tome, zarada je **mjera performansi uprave** koja, *ceteris paribus*, signalizira investitorima koristi li menadžment imovinu društva uspješno i učinkovito.

Zarada, odnosno neto dobit, često se na engleskom jeziku kolokvijalno naziva *bottom line* jer je zadnja stavka u računu dobiti i gubitka. Predstavlja razliku ukupnih prihoda i ukupnih rashoda te prikazuje koliko je prihoda ostalo na raspolaganju poduzeću i vlasnicima nakon što se oduzmu svi rashodi. Direktna veza između zarade i performansi društva čini je **glavnom determinantom tržišne vrijednosti dionice** (Ronen i Yaari, 2008). Osim što daje informacije o performansama, zarada je zanimljiva investitorima jer se nakon objavljivanja otvaraju pitanja njene uporabe. Reinvestiranjem zarade poduzeće dobiva mogućnost širenja poslovanja i povećanja rezultata u budućnosti, dok se isplatom zarade nagrađuju investitori s dividendama.

Kada je riječ o definiranju upravljanja zaradom, postoji mnoštvo definicija koje kao glavni kriterij uglavnom imaju granice dopuštene fleksibilnosti računovodstvenih pravila i korištenje menadžerske diskrecije.

Jednu od najkorištenijih definicija u literaturi upravljanja zaradom pružili su Healy i Wahlen (1999) navodeći da „*upravljanje zaradom nastaje kada menadžeri koriste prosudbe u financijskom izvještavanju ... kako bi izmijenili financijska izvješća u svrhu **obmane** dionika o fundamentalnoj ekonomskoj uspješnosti društva ili **utjecaja** na ishode ugovornih odnosa koji ovise o objavljenim računovodstvenim brojevima.*“ Obmana dionika o ekonomskoj uspješnosti ima za cilj utjecaj na njihove ekonomske odluke utemeljene na rezultatima društva, dok s druge strane utjecaj na ishode ugovornih odnosa ima za cilj poboljšanje položaja menadžmenta uslijed političkog odlučivanja dioničara o njihovom angažmanu i kompenzacijama.

Navedena definicija apostrofira upravljanje zaradom kao negativnu pojavu utemeljenu na subjektivnim prosudbama menadžmenta protivnim računovodstvenim pravilima i standardima. Iako naizgled ispravno viđenje, teorijska podloga upravljanja zaradom nije pravocrtne naravi. Potpunim zanemarivanjem razlikovanja prijevernog upravljanja zaradom i fleksibilnosti računovodstvenih procjena ne stječe se uvid u temeljnu uzročnost upravljanja zaradom. Nadalje, kako bi se izbjegla jednoznačnost u definiranju upravljanja zaradom potrebno je uzeti u razmatranje cijeli dijapazon definicija istoga. Ronen i Yaari (2008) pružaju zbiran pregled definicija upravljanja zaradom i razvrstavaju ih u 3 smjera:

1. korisno upravljanje zaradom (eng. *beneficial earnings management*)
2. neutralno upravljanje zaradom (eng. *neutral earnings management*) i
3. štetno upravljanje zaradom (eng. *pernicious earnings management*).

Prema prvoj kategoriji upravljanje zaradom je korisno i ima pozitivne učinke na transparentnost financijskog izvještavanja. Naime, nastaje kada menadžment koristi fleksibilnosti u izboru računovodstvenog tretmana stavki financijskih izvještaja kako bi signalizirao dioničarima povlaštene (eng. *insider*) informacije o očekivanjima budućih novčanih tokova društva. Prema Beneishu (2001) „*menadžerska diskrecija sredstvo je s kojim se investitorima otkrivaju privatna očekivanja budućih novčanih tokova društva.*“

Neutralno promatranje upravljanja zaradom uvažava da je ono izbor onih računovodstvenih politika koje omogućavaju ostvarivanje određenih ciljeva društva (Scott, 2003). Izbor navedenih politika vodi se principima ekonomske učinkovitosti i oportunitizma. Princip ekonomske učinkovitosti odnosi se na izbor računovodstvenih politika koje maksimiziraju korisnost za cijelo poduzeće, dok se princip oportunitizma odnosi na izbor računovodstvenih politika koje isključivo maksimiziraju korisnost menadžmenta.

Na koncu, upravljanje zaradom teoretski se smješta u negativan kontekst. Ovakav pristup svakako pospješuje negativna konotacija upravljanja rezultatom i percepcija investitora da je riječ o štetnoj pojavi koja uključuje otvoreno lažno predstavljanje i prijevaru. Prema Milleru i Bahnsonu (2002) upravljanje zaradom je „*praksa dostizanja željenog rezultata*“ i nastaje kada menadžment zaobilazi standardni protokol ostvarivanja ekonomskog rezultata i koristi se manipulativnim računovodstvenim smicalicama. Konačna svrha ovakvog upravljanja zaradom je lažno prikazivanje ili smanjenje transparentnosti financijskih izvještaja.

Upravljanje zaradom objašnjeno na prethodni način pokazuje kako menadžment može birati tri smjera za prezentiranje rezultata prethodnog razdoblja. Korisnim upravljanjem zaradom menadžment signalizira dugoročnu vrijednost društva. Neutralnim upravljanjem zaradom menadžment otkriva stvarne kratkoročne performanse društva. Štetnim upravljanjem zaradom menadžment prikriva kratkoročnu i dugoročnu vrijednost društva.

Zašto je zarađivanje važno i kako se različita objašnjenja zarađivanja u sklopu teorije poduzeća odražavaju na motivaciju menadžmenta za upravljanjem zaradom pojašnjavaju Ronen i Yaari (2008). Navedeni autori tumače „*vrijednosni značaj zarađivanja*“ preko tri pristupa:

1. pristup ugovaranja
2. pristup odlučivanja i
3. pravno-politički pristup.

Pristup ugovaranja temelji se na premisi kako je poduzeće skup ugovora između društva i eksternih/internih subjekata. Zbog evidentnog sukoba interesa na relaciji između menadžmenta i ostalih dionika, zarada, odnosno dobit postaje najvažnija mjera performansi s pomoću koje investitori provode nadzor kako bi utvrdili pridržava li se menadžment ugovorenih zadaća. Pristup ugovaranja kao motiv za upravljanje zaradom navodi oportunističko ponašanje menadžmenta u nastojanju da stizanjem ili prestizanjem ugovorenog rezultata osigura vlastitu korist.

Ovaj pristup blizak je neutralnim definicijama upravljanja zaradom koje navode da korist koju menadžment želi ostvariti može biti ekonomski efikasna kada maksimizira korist društva i oportunistička kada maksimizira korist menadžmenta. Ovakvo viđenje upravljanja zaradom primjenjivo je jedino kada ugovori između menadžmenta i investitora nisu prilagodljivi promjenjivim ekonomskim prilikama ili su prilagodljivi, ali ih je preskupo mijenjati.

Pristup odlučivanja prepoznaje poduzeće kao „pravnu fikciju i socijalni poduhvat“ čiji output rezultira iz interakcije brojnih donositelja odluka (Ronen i Yaari, 2008). Ovaj pristup ima svoje korijene u teoriji igara i pretpostavlja kako su svi sudionici odviše racionalni. U tom kontekstu, sudionici pretpostavljaju pokušaj menadžmenta da upravlja zaradom pa u nemogućnosti raspoznavanja dobrih performansi i performansi kojima se upravljalo vrše racionalan izbor i diskontiraju cijenu dionice.

Pristup odlučivanja uvelike podsjeća na problem nepovoljnog izbora u agencijskoj teoriji prema kojem društva s dobrim performansama mogu biti ili društva koja zaista imaju dobre rezultate ili ona čijim se rezultatima upravljalo. Bitna pretpostavka je racionalnost subjekata prema kojoj subjekti uvijek odabiru za sebe najbolju odluku. Stoga se postavlja pitanje zašto subjekti kojima upravljanje zaradom šteti ne nastoje promijeniti ili izbjeći ugovore. Odgovor može biti jedino da prednosti takvih ugovora nadmašuju štete koje upravljanje zaradom uzrokuje. U tom kontekstu, smatra se da upravljanje zaradom kroz prizmu pristupa odlučivanja nije štetno, što je kontroverzno stajalište (Ronen i Yaari, 2008) premda ima racionalno uporište.

Prema **pravno-političkom pristupu** poduzeće je „skup imovine koja generira novčane tokove“ dok prava na ostvarene novčane tokove ne pripadaju onima koji imaju pravo odlučiti kako će se navedenim skupom imovine upravljati (Ronen i Yaari, 2008). Takva situacija rađa konflikt interesa onih s pravom na novčane tokove (dioničari) i onih s pravom upravljanja imovinom (menadžmenta).

Naizgled, ovaj je pristup identičan pristupu odlučivanja, no razlikuje se u tome što se priznaje kako dioničari nemaju alate za učinkovito nadziranje i kontrolu menadžmenta. Investitori prema pravno-političkom pristupu nisu savršeno racionalni niti adekvatno upućeni u poslovanje društva ili u financijsko poslovanje uopće. Zbog tih pretpostavki računovodstvene informacije imaju veliki značaj. Sukladno tomu, zarada je jedna od temeljnih stavki koju ograničeno informiran (zainteresiran) investitor koristi za predviđanje novčanih tokova budući da predstavlja zbroj aktivnosti koji prenosi vrijedne informacije bez da od dioničara zahtjeva detaljno poznavanje poslovanja društva.

Upravljanje zaradom se prema pravno-političkom pristupu pojavljuje u obliku koji povećava vrijednost i oportunističko upravljanje zaradom. Upravljanje zaradom koje povećava vrijednost je signaliziranje buduće vrijednosti dioničarima od strane menadžmenta, dok je oportunističko upravljanje zaradom iskrivljavanje istine i korištenje povlaštenih informacija nauštrb drugih.

4.3.1. Metodologija mjerenja upravljanja zaradom

Empirijsko identificiranje i mjerenje upravljanja zaradom može se provesti s pomoću nekoliko metoda: specijaliziranim financijskim i nefinancijskim pokazateljima, praćenjem promjena u računovodstvenim metodama i promjena u kapitalnoj strukturi (Jones, 1991) ili pak istraživanjem diskontinuiteta u raspodjeli zarade. Popularna metoda je korištenje pristupa razgraničenja (obračunskih veličina) u kojem se fokus stavlja na specifične obračunske veličine ili agregirane ukupne obračunske veličine (Beneish, 2001). Potonji će se koncept koristiti u ovom istraživanju, stoga detaljnije objašnjenje istog slijedi u nastavku.

Obračunske veličine (eng. *accruals*) nastaju uslijed nepodudaranja i nesklada između vremena priljeva/odljeva novčanog toka i vremena računovodstvenog priznavanja transakcije (Ohlson, 2014). Navedeni je nesklad nužna posljedica primjene sustava obračunskog računovodstva naspram sustava računovodstva gotovine. U gotovinskom računovodstvu evidentiranje poslovnih transakcija provodi se u trenutku primanja ili plaćanja, odnosno kada nastane priljev ili odljev gotovine. Prema obračunskom računovodstvu poslovne transakcije, odnosno prihodi i rashodi, bilježe se u trenutku njihovog nastajanja (Asplund, 2020).

Svrha istraživanja obračunskih veličina je u pokušaju razlikovanja normalnih obračunskih veličina i obračunskih veličina koje proizlaze iz (pokušaja) upravljanja zaradom. Temeljna razlika ovih dviju kategorija je upravo **diskrecija sastavljača izvještaja** prema kojoj menadžment subjektivnim procjenama odabire računovodstvene postupke koji se razlikuju od uobičajenih zbog prethodno obrazloženih ciljeva i motiva. U tom se kontekstu normalne obračunske veličine društva nazivaju nediskrecijskim, dok se obračunske veličine pod utjecajem menadžerske diskrecije nazivaju diskrecijskim obračunskim veličinama.

Premisa obračunskih veličina i njihovog korištenja u identificiranju upravljanja zaradom je „realnost“ nediskrecijskih komponenti budući da nastaju shodno stvarnim poslovnim transakcijama i „fiktivnost“ diskrecijskih komponenti koje inherentno imaju manju kvalitetu jer su smišljeno modelirane. **Nediskrecijske obračunske veličine** (eng. *non-discretionary accruals*) su razgraničenja koja proizlaze iz transakcija društva uobičajene kvantitete i kvalitete. Budući da su nusproizvod uobičajenog poslovanja društva, nediskrecijske obračunske veličine variraju ovisno o izvedbi društva (Ronen i Yaari, 2008), odnosno reflektiraju stvarne performanse. S druge strane, **diskrecijske obračunske veličine** (eng. *discretionary accruals*) su razgraničenja koja proizlaze iz transakcija ili računovodstvenih postupaka pod utjecajem (diskrecije) menadžmenta. Kada menadžment prilagođava rezultat ili upravlja zaradom unutar

ili izvan dopuštenih fleksibilnosti računovodstva, on stvara ove veličine koje su izobličenje uobičajenih vrijednosti. Zbog navedenih abnormalnosti ove se veličine također nazivaju i abnormalnim obračunskim veličinama.

Upravljanje zaradom najčešće se pokušava otkriti pristupom vremenskih razgraničenja, odnosno procjenjivanjem diskrecijske komponente objavljene zarade. Pri tom, u manje sofisticiranim istraživanjima su najčešće, kao diskrecijske obračunske veličine, korištene ukupne obračunske veličine (eng. *total accruals*), dok je u naprednijim istraživanjima polazna točka bilo odvajanje ukupnih obračunskih veličina na diskrecijske obračunske veličine i nediskrecijske obračunske veličine (Dichev i Dechow, 2001).

Početak istraživanja upravljanja zaradom preko diskrecijskih obračunskih veličina bilo je istraživanje Healyja (1985) u kojem je dokazao kako menadžeri koriste obračunske veličine kako bi maksimizirali vlastite bonuse. U svrhu dokazivanja navedenog, po prvi puta su se odvojile obračunske veličine, i to prema kriteriju menadžerske diskrecije. Prema njegovom objašnjenju, nediskrecijske obračunske veličine predstavljaju očekivanu razinu obračunskih veličina u društvu (uz pretpostavku da nije provođeno upravljanje zaradom), dok su diskrecijske obračunske veličine rezidualna vrijednost nastala uslijed utjecaja pristranih računovodstvenih odluka menadžmenta. Glavna pretpostavka je da diskrecijska komponenta predstavlja ukupne obračunske veličine (skalirane vrijednošću ukupne imovine iz prošle godine), što bi značilo kako su nediskrecijske obračunske veličine jednake nuli. Ukupne obračunske veličine aproksimiraju se kao razlika objavljene dobiti i novčanog toka iz poslovnih aktivnosti.

Sličan smjer uzela je i DeAngelo (1986) prilikom uspješnog dokazivanja prisutnosti i poticaja za upravljanje zaradom menadžera javnih kompanija uslijed otkupa vlastitih dionica. Temeljna je pretpostavka kako su nediskrecijske obračunske veličine po svojoj prirodi proizvoljne, dok se diskrecijske obračunske veličine mogu uočiti u promjeni ukupnih obračunskih veličina u sukcesivnim izvještajnim razdobljima. Navedeno znači kako veličinu nediskrecijskih obračunskih veličina u tekućem periodu čine ukupne obračunske veličine u prethodnom periodu.

Healy (1985) i DeAngelo (1986) pretpostavljaju kako je nediskrecijska komponenta obračunskih veličina konstantna i kako se upravljanje zaradom jednostavno može identificirati promatranjem promjene ukupnih obračunskih veličina. Međutim, klasifikacija ukupnih obračunskih veličina kao diskrecijske komponente problematična je jer zanemaruje volatilnost nediskrecijske komponente (Kaplan, 1985). Naime, nediskrecijska komponenta obračunskih veličina sirovi je nusprodukt poslovanja na kojeg se mogu odraziti ekonomske promjene u

sukcesivnim izvještajnim periodima. Navedeno znači kako u nediskrecijskoj komponenti postoji određena doza volatilnosti i varijabilnosti koja umanjuje točnost modela detekcije upravljanja zaradom.

Dechow i Sloan (1991) djelomično rješavaju spomenuti problem u svojoj analizi potrošnje društava na istraživanje i razvoj tijekom posljednje godine mandata izvršnog direktora. Uvažavajući varijacije u determinantama nediskrecijskih obračunskih veličina, polaze od pretpostavke kako su navedene varijacije slične kvantitete za sva društva u određenoj industrijskoj grani. Nediskrecijske obračunske veličine računaju kao medijan ukupnih obračunskih veličina skaliran prošlogodišnjom imovinom društava iz populacije.

Najveći iskorak u području detekcije upravljanja zaradom korištenjem obračunskih veličina napravila je Jones (1991) rješavanjem problema varijabilnosti nediskrecijske komponente korištenjem linearne regresije. Istraživanje se temelji na proučavanju obračunskih veličina društava tijekom američkog programa destimuliranja uvoza (eng. *import relief*). Navedeni se program provodio radi privremenog ograničavanja uvoza određenih roba (primjerice automobila) s ciljem zaštite domaćih proizvođača od inozemne konkurencije i to primjenom mjera poput povećanja tarifa, smanjenja uvoznih kvota i eksplicitnih tržišnih dogovora.

Kriterij implementacije uvoznih restrikcija za određene strane proizvode su stanja računovodstvene zarade, razine zaliha i neiskorištenog kapaciteta proizvodnje domaćih proizvođača (Jones, 1991). Program se uvodi kao pomoć poduzećima ukoliko konkurentska borba dovodi do značajnog pogoršanja u ranije navedenim pokazateljima uspješnosti i sigurnosti poslovanja. U tom se kontekstu kod domaćih proizvođača pojavljuju poticaji za upravljanje zaradom prema dolje kako bi federalnoj vlasti prikazali da inozemna konkurencija šteti njihovom poslovanju i kako bi ista uvela uvozne restrikcije. Na taj način društva smanjivanjem vlastite zarade osiguravaju federalnu pomoć i time neutemeljeno destimuliraju uvoz i efektivno preusmjeravaju preostalu potražnju k svojim proizvodima i robama povećavajući si tržišni udio, zaradu i vrijednost dionice.

U skladu s prethodnim istraživanjima, kako bi se mjerila razina upravljanja zaradom procjenjuje se diskrecijska komponenta ukupnih obračunskih veličina. Kod procjenjivanja nediskrecijske komponente koriste se vremenske serije, odnosno „*modeli očekivanja specifični za poduzeće*“ (Jones, 1991) koji korigiraju obračunske veličine za utjecaj možebitnih ekonomskih promjena. Budući da je istraživanje Jones studija događaja (eng. *event study*), ono dijeli vremensku seriju u dva dijela. U prvom dijelu pretpostavlja se kako ne postoji upravljanje

zaradom (diskrecijske su obračunske veličine jednake nuli) te se zato utvrđuju normalne obračunske veličine. U drugom dijelu nastupa upravljanje zaradom i nastoji se mjeriti izoliranjem abnormalnih obračunskih veličina. Nediskrecijske obračunske veličine računaju se preko formule, dok se diskrecijske obračunske veličine dobivaju oduzimanjem nediskrecijske komponente od ukupne.

Prva varijabla modela koja predstavlja determinantu diskrecijskih obračunskih veličina i faktor skaliranja veličine društva je iznos ukupne imovine, odnosno aktive (A). Nadalje, model pretpostavlja kako prihodi čine diskrecijsku komponentu, dok su promjene u istima odraz poslovnih promjena u okolini društva (He, Cox i Kimmel, 2017). Stoga prema Jones (1991), varijacije prihoda uzrokuju varijacije u operativnom radnom kapitalu (operativna kratkotrajna imovina – operativne kratkoročne obveze) koje posljedično mijenjaju razinu obračunskih veličina. Pri tom, najveći utjecaj u ukupnim prihodima pripada prihodima od prodaje (eng. *sales*) koji uvjetuju veličinu ostalih obračunskih veličina poput potraživanja, zaliha i obveza prema dobavljačima (Gabrić, 2018). Varijacija u prihodima (ΔREV) stoga je druga nezavisna varijabla za predviđanje razine diskrecijskih obračunskih veličina. Treća nezavisna varijabla u Jones modelu je apsolutna vrijednost nekretnina, postrojenja i opreme (PPT). Navedena se stavka imovine koristi kao kontrolna varijabla za aproksimaciju troškova amortizacije koja smanjuje razinu obračunskih veličina.

U ovom će se diplomskom radu za identificiranje i mjerenje upravljanja zaradom koristiti modificirani Jones model kojeg su razvili Dechow, Sloan i Sweeney (1995). Jones model, kao što je ranije obrazloženo, pretpostavlja kako su sve varijacije prihoda nediskrecijske prirode. No, takva pretpostavka ne uzima u razmatranje mogućnost upravljanja zaradom preko odgođene naplate, odnosno kreditne prodaje (eng. *credit sales*) (Chen, 2010). Kako bi se navedeni problem eliminirao, provedena je modifikacija originalnog Jones modela koja se odnosi na prilagodbu promjene u prihodima nastalim promjenama u potraživanjima u drugom dijelu vremenske serije ($\Delta REV_t - \Delta REC_t$). Navedeno čini model osjetljivijim na upravljanje zaradom u sferi prihoda društva.

Računanje obračunskih veličina i njihovo razdvajanje na diskrecijsku i nediskrecijsku komponentu u svrhu određivanja prisutnosti upravljanja zaradom provodi se u nekoliko koraka. Prvi korak je izračun ukupnih obračunskih veličina (eng. *total accruals*) koji se provodi putem sljedeće formule:

$$TA_t = \Delta CA_t - \Delta CL_t - \Delta cash_t + \Delta STD_t - Dep_t \quad (1)$$

Objašnjenje oznaka:

TA_t – ukupne obračunske veličine u razdoblju t

ΔCA_t – promjena u kratkotrajnoj imovini u odnosu na prethodno razdoblje

ΔCL_t – promjena u kratkoročnim obvezama u odnosu na prethodno razdoblje

$\Delta cash_t$ – promjena u novcu i novčanim ekvivalentima u odnosu na prethodno razdoblje

ΔSTD_t – promjena u kratkoročnom dugu uključenom u tekuće obveze u odnosu na prethodno razdoblje

DEP_t – trošak amortizacije u razdoblju t.

Idući je korak procjenjivanje modificiranog Jones modela višestrukom regresijom. Po uzoru na pristup razvijen u radu DeFond i Jiambalvo (1994), pretpostavlja se kako je razina nediskrecijskih obračunskih veličina jednaka u svim poduzećima iz iste industrije. Argument za ovu tezu dolazi iz razmišljanja kako društva iz istih industrijskih sektora imaju jedinstven, za industriju specifičan splet vanjskih utjecaja čije se djelovanje odražava na njihovo poslovanje. Stoga se višestruka regresija provodi za svaki industrijski sektor pojedinačno rezultat čega su procjene regresijskih koeficijenata specifične za pojedinu industriju. Uz to, sve se varijable u modelu skaliraju prošlogodišnjim iznosom ukupne imovine kako bi rezultati regresije pružili robusne procjene efekata nezavisnih varijabli na zavisnu varijablu. U nastavku slijedi model za procjenjivanje regresijskih koeficijenata modificiranog Jones modela.

$$\frac{TA_t}{A_{t-1}} = a_1 \frac{1}{A_{t-1}} + a_2 \frac{(\Delta REV_t - \Delta REC_t)}{A_{t-1}} + a_3 \frac{PPE_t}{A_{t-1}} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Objašnjenje oznaka:

- TA_t – ukupne obračunske veličine u razdoblju t
- ΔREV_t – promjena u prihodima u odnosu na prethodno razdoblje
- ΔREC_t – promjena u potraživanjima u odnosu na prethodno razdoblje
- PPE_t – nekretnine, postrojenja i oprema za u razdoblju t
- A_{t-1} – ukupna imovina za na početku razdoblja t
- $a_{1,2,3}$ – regresori
- ε_t – rezidual (statistička pogreška).

Nakon provedene višestruke regresije nezavisne se varijable zajedno s procijenjenim koeficijentima regresije uvrstavaju u model za izračun nediskrecijskih obračunskih veličina.

$$\frac{NDA_t}{A_{t-1}} = a_1 \frac{1}{A_{t-1}} + a_2 \frac{(\Delta REV_t - \Delta REC_t)}{A_{t-1}} + a_3 \frac{PPE_t}{A_{t-1}} \quad (3)$$

Objašnjenje oznaka:

- NDA_t – nediskrecijske obračunske veličine u razdoblju t
- $a_{1,2,3}$ – procijenjeni koeficijenti regresije.

Nakon izračuna „uobičajenih“ nediskrecijskih obračunskih veličina pristupa se izračunu „neuobičajenih“ diskrecijskih obračunskih veličina i to oduzimanjem nediskrecijske od ukupne komponente obračunskih veličina.

$$DA_t = TA_t - NDA_t \quad (4)$$

Objašnjenje oznaka:

- TA_t – ukupne obračunske veličine u razdoblju t
- DA_t – diskrecijske obračunske veličine u razdoblju t
- NDA_t – nediskrecijske obračunske veličine u razdoblju t.

4.3.2. Prethodna istraživanja na temu upravljanja zaradom

Prethodna istraživanja na temu upravljanja zaradom od svog su začetka poprimila mnoge oblike i raširila se u mnogim smjerovima. Tako su prisutna istraživanja koja upravljanje zaradom promatraju kroz prizmu motivacije izvršnih direktora/menadžera, ona koja upravljanje

zaradom uparuju s kvalitetom financijskog izvještavanja te ona koja razmatraju povezanost i utjecaj internih i eksternih upravljačkih struktura na upravljanje zaradom.

Bergstresser i Philippon (2006) dokazali su kako je upotreba diskrecijskih obračunskih veličina radi manipulacije zaradom izraženija kod društava u kojima su kompenzacije izvršnih direktora usko vezane uz tržišnu vrijednost dionica i opcija. Osim toga, primijećeno je kako u godinama velikih iznosa obračunskih veličina izvršni direktori realiziraju popriličan broj opcija i prodaju znatne količine dionica. U istraživanju srodne tematike (Cheng i Warfield, 2005) također je utvrđena povezanost između upravljanja zaradom i kapitalnih poticaja (eng. *equity incentives*). Dokazano je kako su menadžeri s većim kapitalnim poticajima skloniji neutemeljeno izvijestiti zaradu koja ispunjava ili nadmašuje očekivanja analitičara kako bi se spriječili nagli padovi i razočaranja u budućim razdobljima. No, upravljanje zaradom nije isključivo negativno vezano za financijske analitičare. Yu (2008) dokazuje kako veća pokrivenost, odnosno izloženost poslovanja društava financijskim analitičarima smanjuje vjerojatnost upravljanja zaradom te da su promjene u izloženosti negativno povezane s promjenama u upravljanju prihodima.

Manipulacija diskrecijskim obračunskim veličinama također se dovodi u vezu s otkupom kontrolnog paketa dionica društva od strane menadžmenta (Perry i Williams, 1994). Riječ je o prisutnosti na performansama neutemeljenih negativnih obračunskih veličina koje ukazuju na upravljanje zaradom na niže (eng. *downward earnings management*), odnosno smanjivanje/skrivanje vrijednosti društva u godini koja prethodi ponudi za preuzimanjem kontrolnog paketa dionica.

Kada je riječ o povezanosti upravljanja zaradom i internih mehanizama nadzora, Klein (2002) navodi negativnu sponu između neovisnosti revizorskog odbora i abnormalnih obračunskih veličina zaključujući da neovisnost odbora od izvršnog direktora pridonosi efektivnijem monitoringu i smanjenju upravljanja zaradom.

Becker i ostali (1998) istraživanjem utjecaja kvalitete revizije na upravljanje zaradom otkrili su kako viša kvaliteta provedene revizije teži smanjenju incidencije upravljanja zaradom. Smjer upravljanja zaradom također ima utjecaja na razinu interesa eksternog revizora u analizi poslovnih računa (Jiambalvo, 1991). Sukladno navedenom, u situacijama kada menadžeri nastoje precijeniti zaradu revizori su skloniji fokusiranju na upravljanje zaradom koje povećava prihode. Nastavno, Kinney i Martin (1994) dokazali su kako su prepravci zarade potaknuti revizijom u većoj mjeri prepravci na niže, odnosno da prepravci smanjuju inicijalnu nerevidiranu dobit. U sferi revizije također je utvrđena poveznica između upravljanja zaradom

i angažiranosti revizora (Caramanis i Lennox, 2008) prema kojoj manje sati revidiranja rezultira većom vjerojatnošću da će obračunske veličine biti pozitivne, većom vjerojatnošću da će pozitivne obračunske veličine biti veće i u konačnici većom vjerojatnošću kako će se provoditi upravljanje zaradom na više (eng. *upward earnings management*).

Kada je riječ o nedostacima metodologije istraživanja, Beneish je u svom radu (2001) dao sumaran osvrt na dotadašnje kritike pristupa mjerenja upravljanja zaradom preko obračunskih veličina. Navodi kako se većina kritika na postojeće modele detekcije upravljanja zaradom utemeljene na obračunskim veličinama odnosi na manjkavosti u razdvajanju komponente upravljanja zaradom od ukupnih obračunskih veličina. Nezanemarive su također kritike na točnost procjene diskrecijskih obračunskih veličina, ali i nasumično razlaganje zarade na diskrecijsku i nediskrecijsku komponentu prisutno u nekim modelima. I sam Beneish u jednom od prethodnih radova (1997) argumentira kako modeli utemeljeni na obračunskim veličinama imaju „slabu izvedbu u detekciji upravljanja zaradom“.

5. OPIS STATISTIČKE METODOLOGIJE

5.1. Opis uzorka

Osnovni statistički skup, odnosno populaciju istraživanja čine dionička društva čijim se vrijednosnicama trgovalo na službenom i redovitom tržištu Zagrebačke burze u 2021. Iz navedene populacije odabran je uzorak na način objašnjen u nastavku.

Prvi korak čini odabir svih dioničkih društava čije dionice su bile uvrštene na Zagrebačkoj burzi dana 31. 12. 2021. (94 dionička društva). Zatim se iz uzorka izbacuju društva koja su bila uvrštena na Zagrebačkoj burzi na dan 31. 12. 2021., ali nisu imala financijske izvještaje objavljene na Zagrebačkoj burzi u najmanje četiri od pet poslovnih godina u periodu od 2016. do 2020. (-12 društava). Odlučeno je kako će se, radi kvalitetnijeg odabira uzorka, uzeti u obzir društva koja nisu bila na Zagrebačkoj burzi na 31. 12. 2021., ali imaju najmanje 4 od 5 financijskih izvještaja objavljenih na Zagrebačkoj burzi u periodu od 2016. do 2020. (+16 društava). Idući je korak izbacivanje iz uzorka društava iz financijskog sektora (oznaka sektorske klasifikacije K) (-18 društva). Kako bi se izbjeglo potencijalno izobličenje rezultata potrebno je iz uzorka izbaciti insolventna poduzeća čije bi korištenje uzrokovalo ekstremne vrijednosti uslijed izrazito nepovoljnih pokazatelja financijskog stanja i rezultata (-2 društva). U konačnici valja uzeti u obzir kriterij Jones modela za utvrđivanje upravljanja zaradom. Radi preciznosti izračuna u obzir su uzeti industrijski sektori koji imaju 8 ili više opservacija (-21 društvo). Primjenjujući taj kriterij, u konačni uzorak uključena su dionička društva iz industrijskih sektora **C**, **I** i **H**, odnosno ukupno 57 dioničkih društava.

Tablica 3. Prikaz društava odabranih u uzorak istraživanja

R. br.	Društvo	Kratica	Sektor
1	3. MAJ Brodogradilište d.d.	3MAJ	CL
2	AD PLASTIK d.d.	ADPL	CL
3	ALPHA ADRIATIC d.d.	ULPL	H
4	ARENA HOSPITALITY GROUP d.d.	ARNT	I
5	ATLANTSKA PLOVIDBA d.d.	ATPL	H
6	BADEL 1862 d.d.	BD62	CA
7	BILOKALNIK-IPA d.d.	BLKL	CC
8	BRIONKA d.d.	BRNK	CA
9	BRODOGRADILIŠTE VIKTOR LENAC d. d.	VLEN	CL
10	CROATIA AIRLINES d.d.	CRAL	H
11	ČAKOVEČKI MLINOVI d.d.	CKML	CA

12	ČATEKS d.d.	CTKS	CB
13	DUKAT mliječna industrija d.d.	LURA	CA
14	ERICSSON NIKOLA TESLA d.d.	ERNT	CI
15	FTB TURIZAM d.d.	LRHC	I
16	GRANOLIO d.d.	GRNL	CA
17	HOTELI HALUDOVO MALINSKA d.d.	HHLD	I
18	HOTELI JADRAN d.d.	HJDR	I
19	HOTELI MAESTRAL d.d.	HMST	I
20	HOTELI VODICE d.d.	HVDC	I
21	HOTELI ŽIVOGOŠĆE d. d.	HZVG	I
22	HTP KORČULA d.d.	HTPK	I
23	HTP OREBIĆ d.d.	HTPO	I
24	ILIRIJA d.d.	ILRA	I
25	IMPERIAL RIVIERA d. d.	HIMR	I
26	INA d.d.	INA	CD
27	JADRAN tvornica čarapa d.d.	JDTC	CB
28	JADROAGENT d.d.	JDGT	H
29	JADROPLOV d.d.	JDPL	H
30	JANAF d.d.	JNAF	H
31	JELSA d.d.	JLSA	I
32	KOESTLIN d.d.	KOES	CA
33	KONČAR d.d.	KOEI	CJ
34	KRAŠ d.d.	KRAS	CA
35	LIBURNIA RIVIERA HOTELI d.d.	LRH	I
36	LOŠINJSKA PLOVIDBA - HOLDING d.d.	LPLH	H
37	LUKA PLOČE d.d.	LKPC	H
38	LUKA RIJEKA d.d.	LKRI	H
39	MAISTRA d.d.	MAIS	I
40	MARASKA d.d.	MRSK	CA
41	MEDORA HOTELI I LJETOVALIŠTA d.d.	HPDG	I
42	PALACE HOTEL ZAGREB d.d.	PLCH	I
43	PETROKEMIJA d.d.	PTKM	CE
44	PLAVA LAGUNA d. d.	PLAG	I
45	PODRAVKA d.d.	PODR	CA
46	PREHRAMBENO INDUSTRIJSKI KOMBINAT d.d.	PIKR	CA
47	SAPONIA d.d.	SAPN	CE
48	SOLARIS d.d.	SLRS	I
49	SPAČVA d.d.	SPVA	CC
50	SUNCE HOTELI d.d.	SUKC	I
51	TANKERSKA NEXT GENERATION d.d.	TPNG	H
52	TURISTHOTEL d.d.	TUHO	I
53	VALAMAR RIVIERA d.d.	RIVP	I
54	VARTEKS d.d.	VART	CB
55	VIRO TVORNICA ŠEĆERA d.d.	VIRO	CA
56	ZAGREBAČKE PEKARNE KLARA d.d.	ZPKL	CA
57	ZVEČEVO d.d.	ZVCV	CA

Izvor: istraživanje autora

Tablica 4. Sektorska klasifikacija društava odabranih u uzorak

Sektor	Naziv
CA	Proizvodnja prehrambenih proizvoda, pića i duhanskih proizvoda
CB	Proizvodnja tekstila, odjeće, kože i srodnih proizvoda
CC	Proizvodnja proizvoda od drva i papira, tiskanje
CD	Proizvodnja koksa i rafiniranih naftnih proizvoda
CE	Proizvodnja kemikalija i kemijskih proizvoda
CI	Proizvodnja računala te elektroničkih i optičkih proizvoda
CJ	Proizvodnje električne opreme
CL	Proizvodnja transportne opreme
H	Prijevoz i skladištenje
I	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane

Izvor: Zagrebačka burza (2022): Statistika: Sektorska klasifikacija, raspoloživo na <https://zse.hr/hr/sektorska-klasifikacija/50>, (8.9.2022.).

5.2. Metodologija istraživanja

Empirijska analiza u ovom diplomskom radu kombinira vremenski presjek i vremenski niz korištenjem relativno velikog seta podataka kroz pet promatranih godina. Shodno navedenom, stvoreni su uvjeti za korištenje panel analize. Za istraživanje su korišteni programski paketi MS Excel i The R Project for Statistical Computing.

Cilj istraživanja bio je utvrđivanje međuodnosa industrijske specijalizacije eksternog revizora i upravljanja zaradom. Industrijska specijalizacija eksternog revizora mjerena je tržišnim udjelom revizora u industrijskom sektoru i predstavlja nezavisnu varijablu. Ova će se varijabla koristiti u dva oblika: kao binarna vrijednost specijalizacije (DA/NE) i kao decimalna vrijednost koja odgovara tržišnom udjelu revizora u pojedinim industrijskom sektoru. S druge strane, razina upravljanja zaradom mjerena Jones modelom, odnosno razina apsolutnih diskrecijskih obračunskih veličina predstavlja zavisnu varijablu. Značenje i način izračuna varijabli detaljno je objašnjen u trećem i četvrtom poglavlju.

5.3. Istraživačke hipoteze

S premisom kako s povećanjem specijaliziranosti eksternog revizora pada razina upravljanja zaradom mjerena preko apsolutnih diskrecijskih obračunskih veličina postavlja se temeljna hipoteza diplomskog rada:

H0: postoji statistički značajna negativna veza između industrijske specijalizacije eksternog revizora i vrijednosti pokazatelja upravljanja zaradom.

Zaključak o prihvatanju ili odbijanju temeljne hipoteze donijet će se na temelju empirijske signifikantnosti od 5%. Ako je empirijska signifikantnost (α^*) veća od zadanih 5 %, odbit će se temeljna hipoteza rada te će se potvrditi kako ne postoji statistički značajan negativan međuodnos između industrijske specijalizacije eksternog revizora i razine upravljanja zaradom u financijskim izvještajima. Ako je empirijska signifikantnost (α^*) manja od zadanih 5 %, prihvatit će se temeljna hipoteza rada te će se dokazati postojanje statistički značajne negativne povezanosti između industrijske specijalizacije eksternog revizora i vrijednosti pokazatelja upravljanja zaradom.

6. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

6.1. Deskriptivna statistika

U nastavku slijedi tablični prikaz deskriptivne statistike.

Tablica 5. Odabrane statističke mjere za istraživane varijable

Varijabla	Aritmetička sredina	Standardna devijacija	Minimum	Maksimum
APSDA	0,05256585	0,05681398	0,000013610986859626	0,36055537
UDIO SEKTORA	0,30104100	0,29255996	0,000061080681978996	1
SPEC	0,51578900	0,49975063	0	1

Legenda:

APSDA = apsolutne diskrecijske obračunske veličine, UDIO SEKTORA = decimalna vrijednost specijalizacije revizora, SPEC = binarna vrijednost specijalizacije revizora.

Izvor: istraživanje autora

Tablica 6. Aritmetička sredina istraživanih varijabli primjenjujući kriterij pripadnosti „Velikoj četvorki“

Varijabla	VEL4	Nije VEL4
APSDA	0,05724332	0,04698887
UDIO SEKTORA	0,44724013	0,12672577
SPEC	0,52258065	0,50769231

Legenda:

APSDA = apsolutne diskrecijske obračunske veličine, UDIO SEKTORA = decimalna vrijednost specijalizacije revizora, SPEC = binarna vrijednost specijalizacije revizora, VEL4 = društva revidirana od strane „Velike četvorke“.

Izvor: istraživanje autora

Tablica 6 pokazuje aritmetičku sredinu istraživanih varijabli u odnosu na to jesu li društva iz uzorka dio „Velike četvorke“ ili ne. „Veliku četvorku“ (eng. *Big Four*) na hrvatskoj i svjetskoj sceni čine četiri najveća revizorska društva: KPMG, Deloitte, PricewaterhouseCoopers i Ernst & Young. Slijedom navedenog, razvidno je kako uzorkovana društva imaju veće razine diskrecijskih obračunskih veličina ako ih revidira jedno od društava „Velike četvorke“. Aritmetičke sredine obiju varijabli koje prikazuju specijalizaciju eksternog

revizora (UDIO SEKTORA i SPEC) bile su veće od aritmetičkih varijabli specijalizacije eksternog revizora društava koje ne revidiraju „Velika četvorka“ što znači da su revizorska društva „Velike četvorke“ češće specijalizirana za pojedine industrije.

Tablica 7. Aritmetička sredina istraživanih varijabli primjenjujući kriterij rotacije revizora

Varijabla	ROT	Nije bilo ROT
APSDA	0,05157570	0,05560703
UDIO SEKTORA	0,29547370	0,31813894
SPEC	0,53953488	0,44285714

Legenda:

APSDA = apsolutne diskrecijske obračunske veličine, UDIO SEKTORA = decimalna vrijednost specijalizacije revizora, SPEC = binarna vrijednost specijalizacije revizora, ROT = društva koja su u promatranom periodu promijenila revizora.

Izvor: istraživanje autora

Tablica 7 pokazuje aritmetičku sredinu istraživanih varijabli u odnosu na rotaciju revizora u promatranom vremenskom periodu. Društva kod kojih nije bilo promjene, odnosno rotacije revizora u promatranom vremenskom periodu imaju višu aritmetičku sredinu apsolutnih diskrecijskih obračunskih veličina od društava kod kojih je došlo do promjene revizora. Kada je riječ o specijalizaciji eksternog revizora, decimalni oblik varijable UDIO SEKTORA pokazuje kako društva u kojima nije došlo do promjene revizora češće revidiraju revizori specijalisti, dok u slučaju binarnog oblika varijable SPEC vrijedi suprotno.

6.2. Regresijska analiza

Provedene su panel analize u kojoj je zavisna varijabla bila razina upravljanja zaradom mjerena pomoću Jones modela, a nezavisna varijabla specijalizacija eksternog revizora. Zavisna varijabla ima jedinstveni oblik, dok se nezavisna varijabla koristi u dva oblika; binarni (DA/NE) i decimalni (tržišni udio revizora u revidiranju industrijskog sektora na četiri decimalna mjesta).

Tablica 8. Regresijski model s binarnom varijablom specijalizacije – model sa slučajnim efektima

Zavisna varijabla:	
APSDA (apsolutne obračunske veličine)	
Udio sektora	0.029** (0.013)
Konstanta	0.044*** (0.006)
Opažanja	285
R ²	0.016
Prilagođeni R ²	0.013
F vrijednost	4.721**
Bilješka	*p<0.1 **p<0.05 ***p<0.01

Izvor: istraživanje autora

Postoji statistički značajna pozitivna povezanost apsolutnih diskrecijskih obračunskih veličina (APSDA) i specijalizacije revizora prikazane preko tržišnog udjela revizora u pripadajućem industrijskom sektoru (UDIO SEKTORA) pri razini statističke značajnosti od 5 %. Procijenjeni su modeli s fiksnim efektom i slučajnim efektom za odnos ovih dviju varijabli, a temeljem rezultata Hausman testa odabran je model sa slučajnim efektom.

Tablica 9. Regresijski model s decimalnom varijablom specijalizacije – model s fiksnim efektima

Zavisna varijabla	
APSDA (Apsolutne obračunske veličine)	
SPEC	0.005 (0.007)
Opažanja	285
R ²	0.002
Prilagođeni R ²	-0.248
F vrijednost	0.504 (df=1; 227)
Bilješka	*p<0.1 **p<0.05 ***p<0.01

Izvor: istraživanje autora

Ne postoji statistički značajna povezanost apsolutnih diskrecijskih obračunskih veličina (APSDA) i specijalizacije revizora prikazane u binarnom obliku (SPEC). Procijenjeni su modeli s fiksnim efektom i slučajnim efektom za odnos ovih dviju varijabli, a temeljem rezultata Hausman testa odabran je model s fiksnim efektom.

7. ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja potvrdili su teorijska očekivanja da postoji statistički značajan međuodnos specijalizacije eksternog revizora i upravljanja zaradom. No, suprotno očekivanjima povezanost je pozitivnog smjera. Stoga se donosi zaključak o odbacivanju originalne hipoteze i prihvaćanju alternativne hipoteze kako ne postoji statistički značajna negativna veza između industrijske specijalizacije eksternog revizora i vrijednosti pokazatelja upravljanja zaradom.

Postojanje statistički značajne pozitivne veze između industrijske specijalizacije eksternog revizora i vrijednosti pokazatelja upravljanja zaradom postavlja nekolicinu novih pitanja: postaje li revizija većine društava u jednom industrijskom sektoru previše monotona i podložna rutini ako je obavlja jedno revizorsko društvo, odnosno jedan revizijski tim unutar revizorskog društva, postoji li rotacija revizora angažiranih na klijentima iz istog industrijskog sektora unutar revizorskih društava, postoji li potreba uvođenja učestalije rotacije angažiranog revizijskog partnera i revizijskog tima te na koncu mogu li revizori, znajući prirodu poslovanja u sektoru, tolerirati određene diskrecije menadžmenta smatrajući ih uobičajenima iako su protivni standardima financijskog izvještavanja.

U istraživanjima nakon ovoga svakako valja istražiti cijeli raspon diskrecijskih obračunskih veličina, ne samo njihove apsolutne vrijednosti. Uz to, valjalo bi unaprijediti model za detekciju upravljanja zaradom kako bi bolje odgovarao specifičnostima hrvatske ekonomije i okvira financijskog izvještavanja. U konačnici, određivanje revizora specijalista moglo bi biti dopunjeno sličnim varijablama koje su već korištene u inozemnim istraživanjima na temu.

POPIS LITERATURE

Knjige:

1. Belak, V. (2011): Poslovna forenzika i forenzičko računovodstvo – borba protiv prijevare, RRiF plus, Zagreb.
2. Belak, V. (2017): Lažiranje financijskih izvještaja, prijevare i računovodstvena forenzika, Belak excellens, Zagreb.
3. Brozović, M., Mamić Sačer, I., Pavić, I., Sever Mališ, S., Tušek, B. Žager, L. (2020): Revizija: nadzorni mehanizam korporativnog upravljanja, Zagreb, Hrvatska zajednica računovođa i financijskih djelatnika.
4. Chandler, A. D., Hikinom T. (1990): The Dynamics of Industrial Capitalism, Harvard University Press, Cambridge, MA.
5. Chen, J. (2015): A Primer on Corporate Governance: China, Business Expert Press.
6. Jones, M. J. (2010): Creative accounting, fraud and international accounting scandals, John Wiley & Sons.
7. Miller, P. B. W., Bahnson, P. R. (2002): Quality Financial Reporting, McGraw-Hill, New York.
8. Mulford, C. W., Comiskey E. E. (2005): The Financial Numbers Game: Detecting Creative Accounting Practices, Wiley.
9. Ronen, J., Yaari, V. (2008): Earnings Management: Emerging Insights in Theory, practice, and research, Spriner Science, New York.
10. Tipurić i sur. (2008): Korporativno upravljanje, Sinergija d.o.o., Zagreb.
11. Vidučić, Lj., Pepur, S., Šimić, M. (2015): Financijski menadžment, RRiF-plus, Zagreb.
12. Wallace, W. (1980): Instructor's Manual: The economic role of the audit in free and regulated markets, University of Rochester.
13. Watts, R., Zimmerman, J. (1986): Positive accounting theory, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, N.J.
14. Williams, D. D. (1984). The Determinants of Auditor Change. The Pennsylvania State University.

Znanstveni i stručni radovi:

1. Almutairi, A. R., Dunn, K. A. i Skantz, T. (2009): Auditor tenure, auditor specialization, and information asymmetry, *Managerial Auditing Journal*, 24 (7), str. 600-623.
2. Balsam, S., Krishnan, J., i Yang, J. S. (2003): Auditor industry specialization and earnings quality, *Auditing: A journal of practice & Theory*, 22 (2), str. 71-97.
3. Becker, C. L., Defond, M. L., Jiambalvo, J., Subramanyam, K. R. (1998): The Effect of Audit Quality on Earnings Management, *Contemporary Accounting Research*, 15 (1), str. 1–24.
4. Beneish, M. D. (2001): Earnings management: a perspective, *Managerial Finance*, 27 (12), str. 3-17.
5. Bergstresser, D., Philippon, T. (2006): CEO incentives and earnings management, *Journal of Financial Economics*, 80 (3), str. 511–529.
6. Caramanis, C., Lennox, C. (2008): Audit effort and earnings management, *Journal of Accounting and Economics*, 45 (1), str. 116–138.
7. Carcello, J. V., Nagy, A. L. (2002): Auditor industry specialization and fraudulent financial reporting, *Proceedings of the Deloitte & Touche / University of Kansas Symposium on Auditing Problems: Fraud and the Audit Process*, str. 94-118.
8. Carcello, J. V., Nagy, A. L. (2004a): Audit firm tenure and fraudulent financial reporting, *Auditing: a journal of practice & theory*, 23 (2), str. 55-69.
9. Carcello, J. V., Nagy, A. L. (2004b): Client size, auditor specialization and fraudulent financial reporting. *Managerial Auditing Journal*, 19 (5), str. 651–668.
10. Cassell, C., Hunt, E., Narayanamoorthy, G., i Rowe, S. P. (2019): A hidden risk of auditor industry specialization: evidence from the financial crisis. *Review of Accounting Studies*, 24 (3), str. 891-926.
11. Chandler, A. D. (1992): Organizational capabilities and the economic history of the industrial enterprise, *Journal of economic perspectives*, 6 (3), str. 79-100.
12. Chandler, A. D., Takashi, H. (1994): *Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism*, Harvard University Press.
13. Chen, T. (2010): Analysis on accrual-based models in detecting earnings management, *Lingnan Journal of Banking, Finance and Economics*, 2 (1), str. 56-65.
14. Cheng, Q., Warfield, T. D. (2005): Equity Incentives and Earnings Management, *The Accounting Review*, 80 (2), str. 441–476.

15. Craswell, A. T., Francis, J. R., Taylor, S. L. (1995): Auditor brand name reputations and industry specializations, *Journal of accounting and economics*, 20 (3), str. 297-322.
16. DeAngelo, L. E. (1986): Accounting numbers as market valuation substitutes: A study of management buyouts of public stockholders, *The Accounting Review*, 61 (3), str. 400-420.
17. DeAngelo, L. E. (1988): Managerial competition, information costs, and corporate governance: The use of accounting performance measures in proxy contests, *Journal of Accounting and Economics*, 10 (1), str. 3-36.
18. DeBoskey, D. G., Jiang, W. (2012): Earnings management and auditor specialization in the post-sox era: An examination of the banking industry. *Journal of Banking & Finance*, 36 (2), str. 613-623.
19. Dechow, P. M., Sloan R. (1991): Executive incentives and the horizon problem: An empirical investigation, *Journal of Accounting and Economics*, 14 (1), str. 51-89.
20. Dechow, P. M., Sloan, R. G., Sweeney, A. P. (1995): Detecting earnings management, *The Accounting Review*, 70 (2), str. 193-225.
21. DeFond, M. L., Francis, J. R., & Wong, T. J. (2000): Auditor industry specialization and market segmentation: Evidence from Hong Kong, *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 19 (1), str. 49-66.
22. DeFond, M. L., Jiambalvo, J. (1994): Debt covenant violation and manipulation of accruals, *Journal of Accounting and Economics*, 17 (1-2), str. 145–176.
23. DeFond, M., Zhang, J. (2014): A review of archival auditing research, *Journal of Accounting and Economics*, 58 (2-3), str. 275–326.
24. Depken, C. A., Nguyen, G. X., Sarkar, S. K. (2006): Agency costs, executive compensation, bonding and monitoring: A stochastic frontier approach, In *Annual Meeting of American Economic Association (AEA)*, Boston, MA.
25. Dichev, I. D., Dechow, P. M. (2001): The Quality of Accruals and Earnings: The Role of Accrual Estimation Errors, *The Accounting Review*, 77 (Supplement), str. 35-59.
26. Fama, E. F., Jensen, M. C. (1983): Separation of ownership and control, *The journal of law and Economics*, 26 (2), str. 301-325.
27. Ferguson, A., Francis, J. R., Stokes, D. J. (2003): The effects of firm-wide and office-level industry expertise on audit pricing, *The accounting review*, 78 (2), str. 429-448.
28. Gabrić, D. (2018): Determination of accounting manipulations in the financial statements using accrual based investment ratios, *Economic Review: Journal of Economics and Business* 16 (1), str. 71-81.

29. He, Z. C., Cox, R. A., Kimmel, R. K. (2017): Cultural influences on earnings management, *Journal of Competitiveness Studies*, 25 (3/4), str. 201-215.
30. Healy, P. M. (1985): The effect of bonus schemes on accounting decisions, *Journal of Accounting and Economics*, 7 (1-3), str. 85-107.
31. Healy, P. M., Wahlen, J. M. (1998): A Review of the Earnings Management Literature and its Implications for Standard Setting, American Accounting Association, *Accounting Horizons*, (13) 4, str. 365-383.
32. Jiambalvo, J. (1991): Incidence and circumstances of accounting errors, *Accounting Review*, 66 (July), str. 643-55.
33. Jones, J. J. (1991): Earnings management during import relief investigations, *Journal of Accounting Research*, 29 (2), str. 193-228.
34. Judd, J. S. (2015): Auditor industry specialization and revenue manipulation, Doctoral dissertation, The University of Arizona.
35. Kaplan, R. (1985): Evidence of the effect of bonus schemes on accounting procedure on accruals decisions, *Journal of Accounting and Economics*, 7 (1-3), str. 109-113.
36. Klein, A. (2002): Audit committee, board of director characteristics, and earnings management, *Journal of Accounting and Economics*, 33 (3), str. 375–400.
37. Krishnan, J. (2001): A comparison of auditors' self-reported industry expertise and alternative measures of industry specialisation, *Asia-Pacific Journal of Accounting & Economics*, 8 (2), str. 127-142.
38. Lowensohn, S., Johnson, L. E., Elder, R. J., Davies, S. P. (2007): Auditor specialization, perceived audit quality, and audit fees in the local government audit market, *Journal of Accounting and Public Policy*, 26 (6), str. 705-732.
39. McNichols, M., Wilson, G. P. (1988): Evidence of Earnings Management from the Provision for Bad Debts, *Journal of Accounting Research*, 26 (1), str. 1-31.
40. Neal, T. L., Riley Jr, R. R. (2004): Auditor industry specialist research design, *Auditing: A journal of practice & Theory*, 23 (2), str. 169-177.
41. Ohlson, J. A. (2014): Accruals: An overview, *China Journal of Accounting Research*, 7 (2), str. 65–80.
42. Owosho, V. E., Messier, Jr, W. F., Lynch, Jr, J. G. (2002): Error detection by industry-specialized teams during sequential audit review, *Journal of accounting research*, 40 (3), str. 883-900.
43. Palmrose, Z. V. (1986): Audit fees and auditor size: Further evidence, *Journal of Accounting Research*, 24 (Spring), str. 97-110.

44. Perry, S. E., Williams, T. H. (1994): Earnings management preceding management buyout offers, *Journal of Accounting and Economics*, 18 (2), str. 157–179.
45. Reichelt, K. J., Wang, D. (2010): National and office-specific measures of auditor industry expertise and effects on audit quality, *Journal of Accounting Research*, 48 (3), str. 647-686.
46. Richardson, S. A. (2003): Earnings quality and short sellers, *The Accounting Horizons*, 17 (Supplement), str. 49–61.
47. Romanus, R. N., Maher, J. J., Fleming, D. M. (2008): Auditor industry specialization, auditor changes, and accounting restatements, *Accounting Horizons*, 22 (4), str. 389-413.
48. Solomon, I., Shields, M. D., Whittington, O. R. (1999): What Do Industry-Specialist Auditors Know? *Journal of Accounting Research*, 37 (1), str. 191. prema Emerson, J. (1993): KPMG Peat Marwick: Setting the New Practice Framework Standard, *Professional Services Review*, (June), str. 1.
49. Yu, F. (2008): Analyst coverage and earnings management. *Journal of Financial Economics*, 88 (2), str. 245–271.

Zakoni, propisi i standardi:

1. AICPA – American Institute of Certified Public Accountants (1983): *Statement on Auditing Standards No. 47, Audit Risk and Materiality in Conducting an Audit*. New York.
2. Narodne novine (1993): *Zakon o trgovačkim društvima (dopunjen)*, Narodne novine d.d., Zagreb, broj 111.
3. Narodne novine (2007): *Odluka o Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti 2007. - NKD 2007.*, Narodne novine d.d., Zagreb, broj 58.
4. Narodne novine (2015): *Zakon o računovodstvu (dopunjen)*, Narodne novine d.d., Zagreb, broj 78.
5. Narodne novine (2017): *Zakon o reviziji (dopunjen)*, Narodne novine d.d., Zagreb, broj 127.
6. Narodne novine (2021): *Odluka o objavljivanju Međunarodnog revizijskog standarda 315 (izmijenjen 2019.) – Identificiranje i procjenjivanje rizika značajnih pogrešnih prikazivanja, i usklađujuće i posljedične izmjene i dopune drugih Međunarodnih standarda koje proizlaze iz Međunarodnog revizijskog standarda 315 i Međunarodnog*

standarda za povezane usluge 4400 (izmijenjen) - Angažmani za dogovorene postupke, Narodne novine d.d., Zagreb, broj 82.

7. Uredba (EU) br. 537/2014 Europskog parlamenta i Vijeća od 16. travnja 2014. o posebnim zahtjevima u vezi zakonske revizije subjekata od javnog interesa i stavljanju izvan snage Odluke Komisije 2005/909/EZ Tekst značajan za EGP.

Internet izvori:

1. Asplund, B. (2020): Differences between cash and accrual accounting, pregledano 2.8.2021. <<https://www.kpmgspark.com/blog/differences-between-cash-and-accrual-accounting1>>
2. Boyte-White, C. (2021): Revenue vs. Income: What's the Difference?, pregledano 25.7.2021. <<https://www.investopedia.com/ask/answers/122214/what-difference-between-revenue-and-income.asp>>
3. Digitalna Komora (2022): Pretraga poslovnih subjekata, pregledano 8.9.2022. <<https://digitalnakomora.hr/pretraga/poslovni-subjekti/napredna>>
4. Digitalna Komora (2022): Statistika po djelatnostima, pregledano 8.9.2022. <<https://digitalnakomora.hr/pretraga/statistika>>
5. International Auditing and Assurance Standards Board (2021): About IAASB, pregledano 7.8.2021. <<https://www.iaasb.org/about-iaasb>>
6. Market Business News (2021): Import relief – definition and example, pregledano 5.8.2021. <<https://marketbusinessnews.com/financial-glossary/import-relief/>>

SAŽETAK

Međuodnos upravljanja zaradom i specijalizacije eksternog revizora

Industrijska specijalizacija eksternog revizora prepoznata je u akademskoj teoriji i revizijskoj struci kao čimbenik koji pozitivno utječe na kvalitetu revizijskog angažmana, a negativno na rizik značajnih pogrešnih prikazivanja. Cilj ovog diplomskog rada bilo je utvrđivanje postojanja međuodnosa između industrijske specijalizacije eksternog revizora i upravljanja zaradom, odnosno analiziranje je li u financijskim izvještajima klijenata revidiranih od strane revizora specijalista razina menadžerske diskrecije manja u odnosu na financijske izvještaje koje revidiraju revizori generalisti. Analizirani su financijski izvještaji 57 dioničkih društava sa Zagrebačke burze kroz vremenski period od pet godina. Upravljanje zaradom procjenjivalo se putem Jones modela, dok se industrijska specijalizacija eksternog revizora određivala tržišnim pristupom. Rezultati panel analize potvrđuju statistički značajnu pozitivnu povezanost između industrijske specijalizacije eksternog revizora i vrijednosti pokazatelja upravljanja zaradom što nije u skladu s teorijskim očekivanjima, odnosno razina upravljanja zaradom veća je u slučaju kada je revizor industrijski specijalist.

Ključne riječi: financijsko izvještavanje, upravljanje zaradom, specijalizacija revizora

ABSTRACT

The relationship between earnings management and external auditor specialization

Auditor industry specialization is recognized in academic theory and in the audit profession as a factor that increases the quality of audit engagement and decreases the risk of significant misstatements in financial reports. The aim of this master's thesis is to determine whether there is a relationship between the external auditor industry specialization and earnings management, i.e. to analyze whether the financial statements audited by industry specialist auditors have a lower management discretion level than the financial statements audited by industry generalist auditors. The financial statements of 57 public companies over a period of five years from the Zagreb Stock Exchange were analyzed. Earnings management was estimated using the Jones model. The industry specialization of the external auditor was determined by market approach. The results of the panel analysis confirm a statistically significant connection between external auditor industry specialization and earnings management, which is not in line with theoretical expectations, i.e. the level of earnings management is greater when the auditor is an industrial specialist.

Keywords: financial reporting, earnings management, auditor specialization

DODACI

POPIS SLIKA

Slika 1. Odnos financijskih izvještaja i ekonomskih odluka korisnika.....	5
---	---

POPIS TABLICA

Tablica 1. Najveća revizorska poduzeća s pripadajućim pokazateljima za 2020.	16
Tablica 2. Odabrani financijski pokazatelji revizijske djelatnosti (M69.20) u 2020.	17
Tablica 3. Prikaz društava odabranih u uzorak istraživanja.....	40
Tablica 4. Sektorska klasifikacija društava odabranih u uzorak	42
Tablica 5. Odabrane statističke mjere za istraživane varijable	44
Tablica 6. Aritmetička sredina varijabli primjenjujući kriterij pripadnosti „velikoj četvorki“	44
Tablica 7. Aritmetička sredina varijabli primjenjujući kriterij rotacije revizora	45
Tablica 8. Regresija s binarnom varijablom specijalizacije – model sa slučajnim efektima ...	46
Tablica 9. Regresija s decimalnom varijablom specijalizacije – model s fiksnim efektima....	46

POPIS JEDNADŽBI

$TAt = \Delta CA_t - \Delta CL_t - \Delta casht + \Delta STD_t - Dept$	36
$TAtAt - 1 = a1 1At - 1 + a2 (\Delta REV_t - \Delta RE Ct)At - 1 + a3 PPEtAt - 1 + \varepsilon t$	36
$NDA_tAt - 1 = a1 1At - 1 + a2 (\Delta REV_t - \Delta RE Ct)At - 1 + a3 PPEtAt - 1$	37
$DAt = TAt - NDA_t$	37

ŽIVOTOPIS

Marko Kedžo

Kaštela

Kontakt: mkedzo@unist.hr

OBRAZOVANJE

Sveučilišni odjel za forenzične znanosti, Split 10. 2020. – 9. 2022.

- Magistar financijsko računovodstvene forenzike (mag. forens.)

Ekonomski fakultet, Split 10. 2019. – 6. 2021.

- Magistar ekonomije (mag. oec.)

Ekonomski fakultet, Split 10. 2016. – 5. 2019.

- Sveučilišni prvostupnik ekonomije (univ. bacc. oec.)

RADNO ISKUSTVO

UHY HB EKONOM d.o.o. 10. 2021. –

Ljekarna Splitsko-dalmatinske županije 1. 2021. – 9. 2021.

UHY HB EKONOM d.o.o. – Stručna praksa 4. 2021. – 5. 2021.

Arithmetica d.o.o. 6. 2020. – 10. 2020.

Benzin Perić d.o.o. 5. 2019. – 4. 2020.

Ekonomski Fakultet, Split 10. 2018. – 9. 2019.

SVEUČILIŠTE U SPLITU

Sveučilišni odjel za forenzične znanosti

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, Marko Kedžo mag. oec., izjavljujem da je moj diplomski rad pod naslovom MEĐUODNOS UPRAVLJANJA ZARADOM I SPECIJALIZACIJE EKSTERNOG REVIZORA rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Nijedan dio ovoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan bez citiranja i ne krši ičija autorska prava.

Izjavljujem da nijedan dio ovoga rada nije iskorišten u ijednom drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Split, 15. 9. 2022.

Potpis studenta: _____